

گلزار دبستان

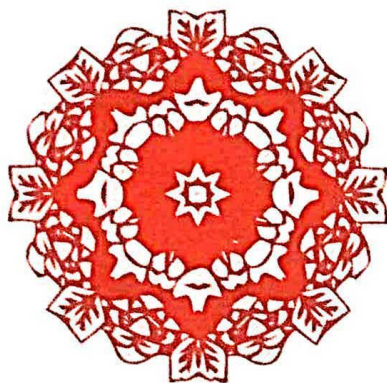
مع فرہنگ

(حصہ اول - حصہ دوم)

حصہ اول

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم

- (۱) ان فقروں میں اضافت کی ترکیبوں کو دیکھو اور خیال کرو۔
آبِ زر۔ کفِ دست۔ دلِ من۔ سروے۔ رگِ پا۔ سُمِ خر۔ دَمِ آب۔
- (۲) صفت موصوف کی ترکیبوں کو دیکھو اور خیال کرو۔
شیرِ زر۔ اسپِ چابک۔ خطِ خوب۔ نانِ گرم۔ آبِ جُنک۔ رنگِ شوخ۔ رختِ کہنہ۔ کلاہِ نو۔
- (۳) دیکھو ان جملوں میں موصوف، مفرد اور صفیتیں مرکب ہیں۔
گلِ شوخِ رنگ۔ آوازِ دلکش۔ کتابِ خوشِ خط۔ پیرِ خمِ کمر۔ زنِ خوبِ رو۔ طفلِ نوخیز۔
- (۴) دیکھو یہ خبری جملے ہیں، ان کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔
احمد ذہین است۔ ہمہ خوب اند۔ محمود غنی است۔ کارِ دکنداست۔ دلہا خوش اند۔ چاقو تیز است۔
- (۵) ضمیروں کی ترکیب کی خبری حالت پر اور ان کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔
اُوہست۔ آنہا ہستند۔ توہستی۔ شما ہستید۔ من ہستم۔ ما ہستیم
- (۶) ضمیروں کی اضافت کی حالت دیکھو۔
خرِ اُو بود۔ خرِ آنہا بود۔ کتابِ تو کجاست؟ خطِ شما خوب ست۔ خطِ من بد نیست۔ سگِ ماست۔
- (۷) ان کی فاعلی حالت پر غور کرو۔
اُو می گوید۔ آنہا می روند۔ تو چرا رفتی؟ شما دیدید۔ من دادم۔ ما گرفتیم۔
- (۸) مفعول کی حالت دیکھو۔
اُورا۔ آنہارا۔ ترا۔ شمارا۔ مرا۔ مارا۔

(۹) یہ فعل لازم ہیں، فاعل اور فعلوں کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔

احمد آمد۔ ہمہ بودند۔ احمد تومی روی؟ شما کے می روید؟ من می آیم۔ ما می آئیم۔

(۱۰) یہ فعل متعدی ہیں، فاعل کے ساتھ ان کے مفعول پر بھی خیال کرو۔

احمد خط نوشت۔ ہمہ سلامش کردند۔ تو درس گرفت؟ شما کتابم دیدید؟ سگے دیدیم۔ بطے دیدیم۔

(۱۱) مختلف فعلوں کی گردانیں مشق کے لیے، ان کے زمانوں پر خیال کرو۔

(۱) اوشق می کند۔ آنہا زور می کنند۔ تو چہ می کنی۔

(۲) او بخانہ نمی رود۔ آنہا می روند۔ آنہا شیر می خورند۔ تو بدرسہ می روی؟ شما کاری کنید؟ من کاری کنم۔ ماشق نمی کنیم۔

(۳) او نان نمی خورد۔ مانشتہ بودیم۔ تو خط نمی نویسی۔ شما آب نمی خورید۔ من درس می گیرم۔ ما قلم نمی دہیم۔ شما بازار نمی

روید۔ من بالامی روم۔ ما پائیں نمی رویم۔

(۴) او گفته بود۔ آنہا گفته بودند۔ تو دیدہ بودی۔ شما خواندہ بودید۔ من نہ گرفته بودم۔ مانشتہ بودیم۔

(۵) او طلبیدہ است۔ آنہا شنیدہ اند؟ تو چیزے شنیدی؟ شما چہ می شنیدید؟ من طلبیدم۔ مانہ طلبیدیم۔

(۶) اوراہ رفتن نمی تواند۔ آنہا کے رفتن می توانند؟ تو حالا نوشتن می توانی؟ شما خواندن می توانید؟ من ہنوز گفتن نمی توانم۔

مانشتن نمی توانیم۔ آں شکستہ بود۔

مشق کے لیے صیغہ امر کے مختلف جملے:

(۱) آب بیار۔ زود بیار۔ خم شو۔ پیش بیار۔ پس تر بنشیں۔ کتاب واکن۔ ورق بگرداں۔ ایں را بخواں۔ ہجاکن۔

باز بخواں۔ از سر بخواں۔ بلند بخواں۔ حفظ کن۔ گوش کن۔ از یاد نہ رود۔ بس کن، بس کن۔

(۲) محکم بگیر۔ زود بنویس۔ زود باش۔ زود برو۔ زود بیار۔ بگزار کہ برود۔ بگزار کہ پرد۔ دست چپ برگرد۔ پس پس

بیا۔ پیش پیش برو۔ دست راست بھیں و بنویس۔ پائے چپ بردار۔ آہستہ برو۔

(۳) پیش شو پیش۔ صبر کن۔ آرام بگیر۔ دروں بیا۔ از خانہ برآ۔ قدرے آب بگیر۔ بازگو۔ ہوش دار۔ ساعتے پس برو۔

ایں را بنویس۔ درست بنشیں۔ سر مشق پیش گیر۔ زود بنویس۔

چھوٹے چھوٹے جملے مشق کے لیے:

(۱) اجازت است؟ بیروں روم۔ آب بخورم۔ می روم وی آیم۔ اوسیب می خورد۔ خط می نویسد۔ احمد کجای روی؟ باش باش کہ می رسم۔ ساعتے آرام بگیر۔ احمد می رود، تو ہم برو۔

(۲) قلمت چه شد؟ در قلمدان باشد۔ او حفظ می خواند۔ تو دیدہ می خوانی۔ این ہماں ست۔ آں مال شماست۔ این مال ماست۔ ہمہ آں جاہستند۔ شب این جا بودند۔ ہماں وقت رفتند یکے نمازند۔

(۳) ہیچ کس نرفته۔ او کیست؟ چه کارہ ست؟ ہمیں است۔ خیر! دیگر است۔ نہ این ست نہ آن ست۔ فردا می روم، چه حکم ست؟ این را می گیرم عیب کہ ندارد؟ بگیر عیسی نیست۔ ہمہ اش تراست۔

(۴) خیلے بلند ست۔ احمد کجا ماندہ؟ پس پس می آید یکسے حرف می زند۔ گاہ گاہ می روم۔ چنین ست یا چنان۔ بمابدہید۔ دیگر ندارم۔ بخدا کہ ندارم۔ خیر! من ہم نمی خواہم۔ بکار ندارم۔ این چه می خواند؟

(۵) این جا کہ می ماند؟ او احمق ست۔ عجب احمقے ست! سخت بے عقل ست۔ عجیب بے کمالیست! بالا بود، بزمیں افتاد۔ سرش بسنگ خورد۔ استخوانش ریزہ ریزہ شد۔ این سیاہ است یا کبود؟ این گلزار ست یا نارنجی؟

ضمیریں اور ان کی مختلف ترکیبیں مشق کے لیے:

(۱) پیش او ہست۔ اودارد۔ او سکے دارد۔ پیش شاں ہست۔ آنہا دارند۔ آنہا گربہ دارند۔ پیشت ہست۔ اسپ داری۔ پیشت اسپ ہست۔ پیش شما ہست۔ پیش شما خروسے ہست۔ شما سگ دارید۔ پیش من ست۔ کارداو پیش من ست۔ بندہ کاردارم۔ پیش ماہست۔ پیش ما شترست۔ ما داریم۔ ما شتر داریم۔

(۲) خروس من پیش تست؟ پیش من نیست۔ پیش بندہ نیست۔ یا بوی من پیش شما است؟ پیش ما نیست۔ ما نداریم۔ خر من پیش اوست۔ خر من پیش او نیست۔ اوندارد۔ لچھی شما پیش من ست۔ پیش او نیست۔ اوندارد۔ کلاہ شما پیش آنہاست؟ خیر! پیش آنہا نیست۔ آنہا ندارند۔

(۳) کلاہت پیش شاں ہست۔ خیر! پیش شاں نیست۔ پیش آنہاں نیست۔ کتابت پیش ماست۔ خیر! پیش شما نباشد۔ پیش آنہا نباشد۔ قلم ما پیش شان ست۔ پیش آنہا نیست۔ پیش خودت باشد۔ چاقوئے شاں پیش تو نیست؟ پیش ما کے دیدید؟ پنسل آنہا پیش ماست۔ پیش شما کجا باشد؟ پیش شاں خود باشد۔

(۴) پیش من بود۔ من داشتم۔ بندہ داشتم۔ پیشش بود۔ تو داشتی۔ پیشش بود۔ او داشت۔ پیش ما بود۔ ما داشتیم۔ پیش شما بود۔ شما داشتید۔ پیش شاں بود۔ آنہا داشتند۔

(۵) من نداشتم۔ بندہ نداشتم۔ تو نداشتی۔ ما نداشتیم۔ شما نداشتید۔ آنہا نداشتند۔ او نداشت۔

(۶) پیش من نبود۔ پیشش نبود۔ پیش ما نبود۔ پیش شما نبود۔ پیش شاں نبود۔

دیکھو ہر قسم کی چیز کے لیے اور آدمی کے لیے اور وقت کے لیے کن کن لفظوں سے پوچھتے ہیں:

(۱) ایں کیست؟ کدام کس ست؟ چه کاره ست؟ به بغلت چیست؟ ایں از کیست؟ بدست چه داری؟ چه قدر ست؟ دو اتم پیش کہ بود؟ ایں چه قدر باشد؟ کہ داده است بشما؟ ایں چیست؟

(۲) کدام کس بشما داده است؟ سیب از کجا یافتی؟ ہی از کیست؟ کتابم پیش کیست؟ تصویر ہا از کجا بہم رسیدند؟ شما کدام می خواهید؟ کدام یکے بہ احمد بدہم؟ احمد چرا ایں جانی آید؟

(۳) اکنون چگونه ست؟ کے می آید؟ خانہ محمود کجاست؟ بکدام محلہ می نشیند؟ ساعت چند زدہ؟ چند ساعت روز برآمدہ؟ شب چه قدر گزشتہ؟ کتاب بچند گرفت؟ بنظر شما مال چند ست؟ امروز چند ماہ ست؟

متفرق جملے مشق کے لیے:

(۱) بیائید بنشینید۔ سخن دارم بشما۔ در قفس چیست؟ عجب مرغ خوش الحان ست۔ پوستی نمی خواہم۔ از کجا بدست آید؟ تلاش می کنم۔ پیدای شود۔ تمام روز گشتم دو تا یافتم۔ لباس شما چرک شدہ۔ امروز تبدیل می کنم۔ ہنوز گازی نیامورده است۔ پیراہن شما نجس شدہ۔ حالابہ آب می کشم۔

(۲) ہر صبح بہ ارک طنبور می زنند۔ گاوارا دیدید؟ شاخ ندارد۔ ایں سنگ چه قدر سنگین باشد؟ زنجیر ساعت۔ سینم۔ چند حلقہ دارد؟ قیمت ایں فیروزہ چه باشد؟ فقیرے بردر استادہ است۔ بگو ماہم مہمان ہستیم۔ خانہ، خانہ مانیت۔ بگو بدروازہ بنشیند۔

(۳) کار خود را بہ انجام رسانیدی؟ زود بیار زود بیار۔ چاکب بیار۔ اگر دیری کنی کار از دست می رود۔ اگر زود تر نمی کنی کار از تو می گیریم۔ آواز م کہ شنیدند ہمہ تر سیدند۔ بارے سخنم گوش کردند۔ ہمہ شاں با ہم دگر آزر دگی دارند۔ خدا از دشمنم نگہ داشت۔

(۴) چرا بگریزم؟ باکے نیست۔ من بلند بالا ہستم۔ شاپست قامت ہستید۔ او میانہ قدست۔ ریشش چہ قدر دراز ست۔ عجب ریش درازے دارد۔ کفش خودم گم کردم۔ نارنج از کجا آوردید؟ بمبادہید۔ ہمیں یک دانہ است۔ دیگر ندارم۔ بخدا کہ ندارم۔

(۵) بندہ امروز بہ لشکر رفتہ بودم۔ راہ غلط کردم۔ بسیار سرگرداں شدم۔ شامخانہ رفتہ بودید۔ ایں شہر از علاقہ پنجاب است۔ کیست کہ بز میں افتادہ؟ بے چارہ حمال ست۔ بسیار خستہ شدہ۔ بارش خیلے گراں بود۔ از پشت انداختہ۔ بسایہ درخت آرام می گیرد۔

(۶) احمد روزنامچہ اش آورده بود۔ حساب خود فیصل کردم۔ دہ روپیہ بدمہ شما ہم نوشتہ۔ ہنوز بست روپیہ برودارم۔ بدبہ آدم ست۔ خیر! من ہم بدگیر ہستم۔ صبح بزودی روم۔ سرراہش می گیرم۔ بندہ بایں کار ہا غرض ندارم۔

(۷) ملافرقان خود را خراب کرد۔ بعیش و عشرت افتاد۔ تمام مالش برباد داد۔ اکنون غیر از حسرت چارہ چیست! روزے زنجیر خانہ می رود۔ پیش خدمت شما کجاست؟ بازار رفتہ۔ ہمپاے آغا رفتہ۔ پے کارے رفتہ۔ درون خانہ ست۔ خانہ راصفا می دہد۔ مگر ایں برادرے دارد۔

(۸) خود شما چنین کار ہا چرامی کنید؟ پیش خدمت ماسلیقہ ندارد۔ برادر شما چہ می کند؟ غذا می خورد می آید۔ چہ می خوانید؟ ہماں کتاب دی روزہ ست۔ برادر شما چہ می خواند؟ ہمیں می خواند۔ ہر چہ اومی خواند من می خوانم؟ می روید، اکنون شمارا گے می بینم؟ فردا۔

(۹) شما چرامی روید؟ چہ طور نہ روم؟ اگر نہ روم اومی آید۔ اگر صورت انیست من ہم بروم۔ اگر ایں کارے کردی گوی از میدان ربودی۔ ہر چہ اومی کند می کنم۔ آب می بارد۔ بیائید دروں بنشینیم۔ پیش بندہ چرانمی نشیند؟ ایں جا چرانمی نشیند؟ پہلویم بنشینید۔

(۱۰) آغا ہر چہ کردید شما کردید۔ من ہم بہمیں فکر ہستم۔ ایں بسیار خوب ست۔ اگر نہ چنین ست شام بفرمائید۔ خیر

ست؟ امروز متفکر بنظری آئی۔ دلم ہم غم گین ست، فکر چیست؟ فضل خدا ست۔ شاپیچ فکر نہ کنید۔ خاطر جمع باشید۔ با آرام بنشینید۔

دیکھو مختلف وقتوں کے لیے کیا کیا لفظ ہیں اور کیوں کر بولے جاتے ہیں؟

(۱) من اول بشما گفتمہ بودم۔ پیش ہم گفتمہ بودم۔ او پیش تر بمن گفتمہ بود۔ خیر! آخر بچشم خود می بیند۔ امسال خیلے گرانی ست۔ سال گزشتہ ایں حال نبود۔ سال آئندہ ارزانی می شود۔ دی روز اور ادیدم۔ پری روز خودش ایں جا بود۔ پری پری روز خبر ندارم۔ امروز ہلال خواهد برآمد۔

(۲) اکنوں شب ماہ ست۔ فرداد عوت شما ست۔ فردا کہ فرصت ندارد۔ فرصتم نیست۔ پس فردا یا پس پس فردا۔ دی شب نیامید؟ پری شب ہم غائب بودید؟ امشب ہمیں جا باشید۔ خیر! فردا شب می آئیم۔ پاسے از شب گزشتہ بود۔ پارہ از شب باقی بود۔ نیم شب بر آسماں روشنی چہ بود؟ بلے! شہابہ باشد۔

(۳) دوروز تعطیل است۔ بیائید سیر یاغ کنیم۔ ایں قدر فرصتم کو؟ صبح زود بروید۔ پایاں روز پس بیائید۔ شام خانہ می رسم۔ احمد ایں جا کے می آید؟ گاہ گاہ می آید۔ اینک ایں جا بود۔ ساعتے پیش از شمارفتہ۔ صبح و شام می آید۔ ہنوز نیامدہ۔ ساعتے پس بیائید۔

(۴) اکنوں مامی رویم۔ کے رفتن می توانید؟ حالا کے می گزاریم؟ بگزارید کہ بروم۔ بازی می آیم۔ ہر گاہ شما می آئید من ہم می آیم۔ درز مستاں قریب چاشت مدرسہ و امی شود۔ پایاں روز رخصت می شود۔ وقت رخصت ساعتے چار ست۔ در تابستان صبح و امی شود کہ ساعت شش باشد۔ نیم روز رخصت می شود کہ ساعت دوازده ست۔

مدرسہ اور مکتب کی گفتگو:

(۱) برادر بر خیز! آفتاب بر آمد۔ بر خیز کہ آفتاب بلند شد۔ وقت مکتب قریب ست۔ آب گرم موجود ست۔ آفتابہ بگیر، دست و رویت بشو۔ موہاے خود را شانہ کن۔ ناشتہ ہم حاضر ست۔ ناسپانی کہ دادہ است بشما؟ نہار نخورید کہ رطوبت می آرد۔ چراگریہ می کنی؟

(۲) لباس خوب پوش۔ کاپلی مکن۔ لباس تو کثیف شدہ۔ چرا تبدیل نمی کنی؟ بردامنت داغ گردست۔ سراگشت پاک کن۔ کتاب تو کجاست؟ جزو دان چه کردی؟ بگیر و بمکتب برو۔ امروز بمدرسه نمی روی؟ بلے روز آزاد لیست۔ ساعت ده نزده۔ هنوز دیرست۔ بست لمحہ باقی ست۔

(۳) کتاب خود را خراب مکن۔ ببین دریدہ می رود۔ میان مقوی نگہ دار۔ امروز نسبت بہ ہر روزہ دیر شدہ۔ زود بیائید کہ دیر می شود۔ خیر هنوز وقت ست۔ عمارتے کہ پیش روے شماست ہمیں مدرسہ ست۔ آغا حسین! افتال و خیزاں کجای روی؟ باش باش کہ من ہم رسم۔

(۴) جناب آغا! بندہ امروز بمکتب آدم۔ کدام کتاب بخوانم؟ بخانہ پندنامہ می خواندم۔ در قواعد هنوز چیزے نخواندہ ام۔ الفاظ بہ املا نوشتن می توانی؟ خیر! نو آموزم هنوز یاد نہ گرفته ام۔ از شفقت جناب قریب تری آموزم۔ طورے کہ فرمائید بہ عمل آرم۔ ایں الفاظ را رواں کن۔ ہمیں را بمشق بنویس کہ املاے تو درست شود۔ بچشم۔

(۵) صبح زود برخیز۔ تا آفتاب برآید از ضروریات فارغ باشی۔ لباس پاکیزہ پوش۔ بروقت خود را بمدرسہ برساں۔ چوں بمکتب در آئی، آداب جائے رانگہ دار۔ چوں پیش استاد آئی سلام کن۔ جائے خود بہ آرام بنشیں۔ پیش و پس، راست و چپ نظر مکن۔ تانشتہ باشی مؤدب بنشیں۔

(۶) چوں رخصت شوی خانہ برو۔ در راہ بازی مکن۔ خانہ کہ می رسی بزرگاں را سلام کن۔ کتاب سرطاقچہ بگذار۔ دست و رو شستہ ہرچہ حاضر باشد قدرے بخور۔ ساعتے بیروں تفرج کن۔ بہ اطفال ہرزہ نگردی۔ پیش از شام خانہ بیا۔ ہرچہ بروز خواندی باز بشنواں۔ خواندن شب بردل نقش می شود۔ بحر فہائے بد، زباں آشنا مکن۔ مکتب جائے خواندن ست، نہ جائے بیہودہ گفتن۔

(۷) احمد بیا۔ کتاب خود بیار۔ بشنوم چه خواندی۔ اگر یاد داری چہ را نمی خوانی؟ محمود تو بگو۔ اگر می دانی چہ را نمی گوئی؟ درست بشنواں۔ غلط مکن۔ آغا! در کتاب ہمیں نوشتہ۔ خیر! کاتب غلط کردہ۔ قلم بگیر و درست کن۔ روے ورق بگرداں۔ ہرچہ خوانی فہمیدہ بشنواں۔ باہستگی بشنواں۔ طوطی وار از بر کردن فائدہ ندارد۔ بمطلب نہ رسیدن و الفاظ از بر کردن حاصل چیست؟ بشنواں! هنوز رواں نہ شدہ۔

(۸) چه نام داری آغاز ادہ! نام پدر شما چه باشد؟ چه کاری کنید؟ سوداگری۔ عمر شما چه قدر باشد؟ چارہ سالہ۔ بکدام محلہ می

نشینید؟ کلاہ بر سر درست بگذار۔ چراغ گذاشتی؟ بنشین و راست یاد کن۔ پیش رویم بنشین۔ پشت سرم چرا نشستی؟ بیا! بہ پہلوئے احمد بنشین۔ ہاشم را آواز دہ۔ دریں ماہ دوسہ روز غیر حاضر بود۔ آغاسین ہم ہفت روز نبود۔ تا تو انید شما غیر حاضر نباشید۔

(۹) وقت برخاست قریب ست۔ دوساعت چہار دہ لمحہ باقیست۔ اجازت ہست؟ می روم، آب خوردہ می آیم۔ برو مشق خود بیار کہ بہ بینم۔ این از کیست؟ این نسبت باو بہتر ست۔ این سطر بہتر نوشتہ۔ کرسی این اندک درست تر نشستہ۔ این حرف شما بے قاعدہ ست۔ سر مشق را دیدہ بنویس۔ مرکب خیلے غلیظ ست۔

(۱۰) کاغذ آہار ندارد۔ مرکب رامی کشد۔ بینید! مرکب ماچہ قدر روشن ست۔ دوات شما آبگی ست۔ ہمیں صفحہ را کہ خواندہ نقل بردار۔ این طفل را چرا شلاق می کنند؟ البتہ خطائے سرزدہ باشد۔ درس خودش رواں نہ کردہ باشد۔ از ہمیں ست کہ زیر چوبش می کشد۔ احمد! کجا؟ بگذار کہ ہنوز فرصت بازی ندارم۔ احمد ساعتی ہم بخانہ نمی ماند۔ کجای رود؟ خبر ندارم۔

(۱۱) بخواں! این چہ لفظ ست؟ ہجا کردہ بگو۔ این فقرہ چہ معنی دارد؟ بندہ طفل ام۔ چگونہ توانم گفت۔ ہنوز حرف شناس ہستم۔ قدرے خواندہ ام۔ رفیقہ نیم صفحہ بخواند، مگر شرمے نداری؟ سر جناب سلامت باشد۔ یک ماہ پس عرض می کنم۔ احمد! تو می توانی کہ این را بخوانی؟ بلے! چہ نمی توانم؟ این لفظ ظلم ست۔ آفریں آفریں کرسی بگیر و بنشین۔

(۱۲) احمد سعادت مند پسر است۔ سبق ہر روزہ اش یاد می کند۔ اکنون سوادش روشن شدہ۔ خیلے محنت کش ست۔ بہ اندک مدت استعداد بہم رسانیدہ۔ بفارسی حرف زدنی می توانی؟ قبلہ خیر۔ چہ ابفارسی حرف نمی زنی؟ ربطے بزبان فارسی ندارم۔ زبان فارسی خیلے دشوار ست۔ لاکن عجب زبان شیریں ست! شرم مکن۔ ہر چہ بتوانی بفارسی حرف بزنی۔ ہمیں طور مشق می شود۔ بیا بفارسی حرف زینم و یک دست ترک ہندی گوئیم۔

بچوں کی فریادیں اور شکایتوں کی باتیں:

(۱) جناب آغا کار دم گم شد۔ کجا گزاشتہ بودی؟ در جزو دانم بود۔ احمد تو دیدی؟ من چہ خبر دارم؟ دیگر کہ بُردا زیں جا؟ آخر دزد کہ نمی افتد! جناب آغا! ہاشم کتابم گرفتہ نمی دہد۔ پیش من بیار۔ ہاشم چہ را بہ محمود منازعت کردی؟ چہ را بہ مردم جنگ می کنی۔ آخر او چہ گفتہ بود بتو؟ بسیار بے باک شدہ۔ دیگر بار شکایتت بگو شرم نہ رسد، والا سخت گوشالت می دہم۔

(۲) احمد! چہ می کنی؟ خاموش نمی مانی؟ مگر نمی ترسی؟ می بینم یک ساعت آرام نمی نشینی دیگر بارہ آں جانہ روی۔ چرا خندہ می کنی؟ خیلے گستاخ شدہ۔ بسیار بے ادب هستی۔ بہ یک گوشہ آرام بنشیں۔ بیا کہ ترا پیش آخوندت برم۔ معاف کنید آغا۔ باز چنین حرکت نخواہم کرد۔ چہ غوغاست؟ عجب بے تمیز بچہ ہا هستند۔ یکے کہ سزایافت اکنون ہمہ دم بخود نشستند۔ چہ می گوئی؟ سخنت بفہم نمی آید۔ تلفظ خودت درست کن۔ مرکب بردامن از کجاریختی؟ عجب پسرہ کثیف هستی! ہوش دار۔ باز این حرکت نہ کنی۔ بچہ ہا! چرا غوغای کنید؟ بخدا کہ مغز سرم خوردید۔ احمد بار بار می پرسی۔ چرا یاد نمی داری؟ ہر چہ می گویم بخاطر نگہ دار۔

(۳) بالاے درخت چارفتی؟ پائیں بیا۔ زود تر فرود آئی۔ اگر پایت خطای کند استخوانت ریزہ ریزہ می شود۔ بہاری رخصت می طلبد۔ پدر و مادرش می روند۔ او ہم می رود۔ حالاکجا بماند؟ این جاکہ پدر و مادرش بود۔ آغاز ادہ! چند تا برادر داری؟ پنج برادر ہستیم و یک خواہر۔ عم زادہ شتا چند سالہ است؟ برادرت کد خدا شدہ؟ بلے! خانہ پدر زنش می ماند۔ خالم بہ دہلی ڈپٹی ست۔

(۴) امروز احمد نیامدہ۔ گویند دی روز تپ کردہ۔ گرم ست یا لرزہ نوبت ست، یا بہ ہر روزہ؟ گاہے عرق ہم می کند۔ می گویند اکنون چیزے بہتر ست، مگر ہنوز بالکل صحیح و سالم نشدہ۔ تیارش کہ می کند؟ پدرش می کند۔ مگر بسیار متفکر ست۔ ہیچ دوا نفعہ نمی کند۔ علاج ڈاکٹر چرائی کند؟ مردم ہند از ڈاکٹری ترسند۔ آخر چرا؟ فقط بے عقلی۔ نفعہ کہ در علاج ڈاکٹر دیدم بہ ہیچ علاج ندیدم۔ دوا اندک و نفع بسیار! خیر خدائیش شفا دہد۔

(۵) احمد بردست و پایت چند تا انگشت ست؟ می توانی بشماری؟ بلے می توانم۔ تابست بشمار۔ پچشم۔ شصت دقیقہ یک ساعت ست۔ بست و چہار ساعت یک شبانہ روز۔ یک ہفتہ ہفت روز۔ چار ہفتہ یک ماہ۔ دوازدہ ماہ یک سال۔

دوست کی ملاقات:

السلام علیکم۔ وعلیکم السلام۔ مزاج عالی؟ الحمد للہ۔ دعاے جان شما۔ خوش آمدید۔ مردم بخیر اند؟ کوچک و بزرگ بسلامت؟ بلے! ہمہ دعای کنند۔ بعد مدت تشریف آور دید۔ این قدر بے التفاتی۔ معاف دارید۔ چہ کنم! کار ہاے دنیائی گزارند۔ ہم دولت خانہ را بلد نبودم۔ مزاج چہ طور ست؟ امروز درد سردارم۔ آغا! کرم دردی کند۔ نصیب اعدا۔ از کس؟ صبح کہ از رخت خواب برخاستم دیدم سرم دردی کند۔ از تکان ست۔ ساعتے خواب کنید، رفع می شود۔ امروز آغا احمد آمد حیف کہ بخانہ نبودم۔ کدام خبرے تازہ دارید؟ می گویند امروز دو تا کشتی غرق شد۔ کجا شنیدید؟ از بازار فہمیدم۔ وائے برحا

صاحب مال، بے چارہ چہ قدر نقصان برداشتہ باشد؟ البتہ وہ، دوازدہ ہزار روپیہ باشد۔ اجازت ست؟ حالاً رخصت می شوم۔ چراچرا ایں قدر زودی؟! بنشینید، ساعتی حرف زنیم و دل خوش کنیم۔ خدمت شما کارے ہم دارم۔ امرے صلاح طلب ست۔ خیر! حالاکہ وقت مدرسہ قریب ست۔ باز کے تشریف می آرید؟ ان شاء اللہ فردا روزی رسم۔

ناواقف مسافر سے ملاقات:

خوش آمدید۔ صفا آوردید۔ بنشینید۔ مزاج مقدس؟ دعائے مزاج جناب۔ از کجائی رسید؟ از شیراز۔ چند روز ست از شیراز بر آمدید؟ سہ ماہ۔ بکدام راہ؟ راہ کابل۔ چرا براہ دریانیا مید؟ راہ دریایا خطر دارد۔ بہ جہاز دودی وسعت نہ داشتیم۔ آغا بملک شمارہ خشکی از دریایا خطرناک تر ست۔ کسانے کہ می روند سر بہ کف می روند۔ کابل ازیں جایک ماہ راہ باشد؟ خیر! کم تر ست۔ از پشاور تالاہور دہ روز راہ ست، اگر منزل بہ منزل گیرید۔ واگر سرڈاک روید فقط سہ روز۔ باز از پشاور تا کابل دوازدہ روز۔ ایں جاکجا منزل گرفتید؟ نزدیک بسر اے مکانے گرفته ام۔ تنہا، ہستید؟ عیال ہمراہ دارید؟ چرا بہ غریب خانہ تشریف نیاوردید؟ ایں کیست کہ ہمراہ شماست؟ رفیق راہ ست۔ چہ کارہ ست؟ صفاہانی ست۔ قنادی می کند۔ بلے از نشست و برخاستش دریافتہ بودم کہ اصلش از خاک صفاہان ست۔ ہندوستان عجب خاک دامن گیر دارد۔ جائے کہ آدم بنشیند دگردل بر نمی خیزد۔ سبحان اللہ! ہندوستان جنت نشان اگر چہ تابستانش جہنم ست، مگر زمستانش بر جگر کشمیر داغ می نہد۔ امنے کہ دریں جاست بہ ہفت کشور ندیدم۔

نوکروں سے ضروری باتیں:

خانہ آغا جعفر می دانی؟ ایں رقعہ بدہ و صبر کن تا جوابے بدہند۔ اگر در خانہ نباشند پیش خدمت را بدہ، وزود تر واپس بیا۔ روپیہ بگرو پیسہ بیار۔ ہنوز صراف دکان نکشادہ۔ چند تا پیسہ بر آوردی؟ روپیہ قلب ست۔ صراف نمی گیرد۔ خیر دیگر ببر۔ کتاب روزنامچہ و قلمدان زیر کرسی بگزار۔ پیش خدمت شما چہ مواجب مے گیرد؟ نان و شش ماہ رخت۔ ایں رات پنج روپیہ شہر یہ می دہم۔ کفش مرا پاک کن۔ امروز صحن خانہ را کس جاروب نہ کردہ۔ بیائید فرش را بتکانید۔ برو، سقہ را ہمراہ خود بیار۔ بگو آب تنگ پاشد کہ زمین شل نہ شود۔ دو پیسہ بہ حجام بدہ۔ پیسہ ندارم۔ سائیس را بگو کہ اسپ عربی را زین کند۔ بگی نیارد۔ امروز بر اسپ سواری شوم۔ بگو سازانگریزی بہ بندد۔ اسپہاے ہندی بسیار سرکش می باشند۔ بریں اسپ سمندر روزے سوار شدم۔ ایں قدر شوخی کرد کہ از جاں بہ تنگ آمدم۔ زین را درست کن۔ بییں قاش زین کج بہ نظری آید۔ اسپ کمیت را چہ کردید؟

فروختم، چالاک نبود۔ ایں سبزہ خیلے خوب ست۔ بسیار تیز ست۔ مہمیز راہم تاب نمی آرد۔ بہ چتھی چہ رسد! چہ سبب ست
فرہ نہی شود۔ آب ودانہ ہند بہ اسپہاے ولایت موافق نمی آید۔ اسپ چالاک گاہے فرہ نہی شود۔

لباس اور کپڑوں کی باتیں:

بقچہ بیار کہ امروز تبدیل لباس می کنم۔ کلاہ کجاست؟ قبائے قلم کار ہم بکش۔ خفتان بانات بیار۔ پیرا ہن ببیں، تگمہ
ندارد۔ گرمیانش تنگ ست۔

بند در زیر جامہ بکش۔ آستین ایں پارہ شدہ۔ خیاط را بدہ کہ رفو کند۔ بندہ اے قبا شکستہ اند۔ در خانہ بدہ کہ درست کنند۔
لباس در بار بدہ کہ وقت تنگ شدہ۔ آئینہ پیش بگزار کہ عمامہ بر سر پیچم۔ بر خفتاں خیلے گرد نشستہ۔ می تکام۔ حالا پاک می
شود۔ ایں بتکانیدن پاک نمی شود۔ برش بگیر۔ دستمال کرسیاسی بدہ۔ آبریشمی را نگہ دار۔

کھانے پینے کی باتیں:

بسم اللہ۔ جناب آغا! چہ بروقت رسیدید! چاشت حاضر ست۔ بیائید، نوش جاں بفرمائید۔ بندہ طعام خوردہ آمدہ
ام، اشتہا ندارم۔ خیر! چیزے ایں جاہم نوش جاں فرمائید۔ آخر نان ایں جابہ نان آل جاتنگ نمی کند۔ بسر شام قسم ست کہ سیر
ہستم۔ شام دیر تر خوردہ بودم۔ میل ندارم۔ خیر! قدرے بخورید۔ یک دولقمہ بیش نخورید۔ بیائید بیائید! نان خشک می شود۔ صبح
مردانست از غذا انکار خوب نیست۔ نان گرم و آب خنک نعمت الہی ست۔ نظر قلی! برو۔ یک پیسہ را ماست بستان، قیماق ہم
برائے چائے بگیر۔ آب خوردن بدہ۔ ہشدار کہ نریزد۔ آب گرم ست، برو! آب تازہ از چاہ بیار۔ تابستان ہند ہمیں یک قباح
دارد۔ رکابی پلاؤ پیش ترک بگزار۔ نگاہ کن! کاسہ شور با کج نشود۔ روغن بستہ شدہ۔ بلے! برکت زمستان ست۔ دگیدان گرم
ست۔ زغال روشن کن۔ بمنقل گزاشتہ بیار۔ آتش گیر بمن بدہ۔ بگو قدرے چائے دم کنند۔ چائے حاضر ست۔ معاف دارید
آغا! نمی خورم کہ خشکی می آرد۔ خیر! از یک فنجان چہ می شود۔ قدرے شیر بیند ازید کہ خشکیش را می برد۔ نبات تہ نشیں شدہ۔ چچہ
بدہ کہ بجنبا نم۔ بسیار گرم ست۔ چلم پر کن۔ میل بفرمائید۔ الطاف شام نشود۔ قلیان پیش جناب آغا بگزار۔ دودے کردہ بدہ۔

خرید و فروخت کی باتیں:

میوہ فروش حاضر ست۔ بیارید! کجاست؟ انار یک سیر بچندی دہی؟ سیرے دہ آنہ۔ سیب روپیہ را چند؟ بست و پنچ۔

خدا را ببین! بابا راست بگو۔ آغا! هنوز دشت ہم نکرده ام۔ از شمار زیادہ نمی خواہم۔ انار سیرے ہشت آنہ، وسیب روپیہ راسی دانہ می دہم۔ سیب حاضر ست۔ خیر! پختہ است۔ آغا! رنگش بینید، بولیش کنید۔ ازیں بہتر دگر چہ خواہد بود؟ ہر چہ خام باشد مال من۔ بلے! ملک ہند ست بابا ہر چہ خواہی بگیر تا کابل برو، ببین! کہ ہم چو سیب ہارا آں جابزو گو سفند ہم نمی خورند۔ انارت شیریں ست یا ترش؟ در فقی چنیست؟ زعفران ست۔ یک تولہ بچند آنہ می دہی؟ ہشت آنہ۔ بسیار گراں! خیر! یک سخن دارم آغا۔ از پنج آنہ کم تر نمی دہم۔ ایں قدر گراں جانی مکن بابا۔ کہ می گیر د؟ خیر! مردم بآرزوی برند۔ کہنہ شدہ، حرف مرا گوش کن۔ در گراں فروشی نفع نیست۔ اگر از اں می فروشی بسیار می فروشی و بسیار نفع می بری۔ خیر! گفتہ شما بجاں منظور ست۔ بگیرید۔ پنج تولہ می خواہم۔ وزن کن۔ ترازوے مثقالی ندارم۔ ایں نافہ است؟ یک نافہ بہ چہ قیمت می دہی؟ ہفت روپیہ۔ پناہ بخدا۔ یک حرف دارم آغا۔ از پنج روپیہ کم نیست۔ انکوں من ہم بگویم؟ بفرمائید۔ اگر چار روپیہ می گیری بگیر۔ ورنہ اختیار داری۔ بامان خدا۔ خیر! بگیرید۔ ہر چہ پسند شما باشد بردارید۔ خود دو دانہ چیدہ بدہ۔ ہمہ اش یکساں است۔ سرموے فرق نیست۔ فیروز ہا داری؟ بلے! حالا از نیشاپور رسیدہ۔ انگشترش از نقرہ ست یا سرب؟ از نقرہ۔

رات کا وقت:

آفتاب بمغرب رفت۔ انکوں شام شد۔ شفق ہم طرف شد۔ چراغ روشن کن شمع روشن کن۔ چراغ روشنی کم تر دارد۔ روغن در چراغ بریز کہ خاموش نہ شود۔ گل بگیر۔ سرفتیلہ را پیش کن۔ ببین ستارہ ہا چہ طور گرد ماہ صف زدہ اند۔ ماہ ہالہ بر آوردہ ست۔ البتہ دلیل باران ست۔ انکوں شب ماہ ست۔ مہتاب عجب لطفے دارد! ماہ چہاردہم بدر ست۔ خیر! پنج روزہ روشنی ست باز ہماں شب تار، و جہان تاریک۔ اجازت ست؟ حالا رخصت می شوم۔ کجای روید؟ وقت، وقت رفتن نیست۔ ہمیں جا خواب کنید۔ شب بسیار گزشت۔ براے جناب آغا فرش خواب بینداز۔ توشک را بتکاں۔ لحاف را پائیں بگزار۔ شما کجا خواب می کنید؟ ہمیں جا۔ از شب چہ خبر ست؟ البتہ سہ پاسے از شب گزشتہ، یک نیم پاس باشد۔ امروز مرا زود تر خواب گرفت۔ چراغ را کنارہ بگزار۔ شمع دان سر طاقچہ بنہ۔ کلید را زیر بالینم بماں۔ دروازہ را پیش کن۔ چوں پارہ از شب گزر د مرا بیدار کن، کہ چیزے نوشتن دارم۔ چشم گربہ را دیدید؟ مایں را پیشک می گوئیم۔ از قسم براق ست۔ دو تاجچہ ہم دارد۔ تماشا کنید، چہ بازی ہماں کنند؟ دست بر پشتش کشید، خوش می شود۔ خر خرمی کند۔ ہمیں نشان محبتش ہست۔ بگزار کہ

بدو۔ بہ دہن چہ دارد؟ موٹکے باشد۔ مگزار کہ سرفرش بیاید۔ فرش خراب می شود۔ بدرش کن۔ گربہ مسکین جانورے ست۔ بلے! پیش شامسکین ست۔ از موش و کنجشک پرسید۔ بچہ را دیدم گربہ را آزار داد۔ دمش محکم گرفت۔ گربہ پنچہ زد کہ خون از دیدہ طفل بچکید۔ ناخن گربہ قہر خداست۔ کم از خنجر خوں ریز نیست۔ کارے کہ از گربہ می آید از شیر نمی آید۔

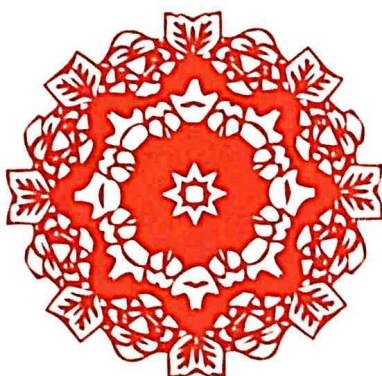
سگ را نگاہ کنید۔ چہ محبت می کند! بینید، چہ طور دمش می جنباند! نشان محبتش ہمین ست خویش و بیگانہ را خوب می شناسد۔ دوست و دشمن خوب می داند۔ یک و صفش قناعت ست، کہ برابر صد و صف ست۔ یک استخوانش بس ست۔ صدایش می کنم دویہ می آید۔ بشما آشنا شدہ۔ دست بہ دمنش مکنید کہ می گزد۔ دمش مگیرید کہ خوشش نمی آید۔ مگزار کہ دروں بیاید۔ روزے بصر ابردم سرگر گش سردادم چہ گویم؟ ہماں نقل گربہ و موش بود۔

شادی را دیدی؟ بوز نہ فارسی کتابی ست۔ بیہیں! سردیوار نشستہ۔ دست پیشش مکن کہ می زند۔ بد جانور نیست۔ مراحرا کالتش خیلے خوش می آید۔ چہ قدر بہ آدم ماند۔ چہ صورتہای سازد کہ خندہ می آید۔

ا بر سیاہی از جانب شمال برخاستہ۔ البتہ خواہد بارید۔ برق ہم می تابد۔ دویہہ بیائید۔ قدم بردارید۔ پیش از باریدن بخانہ برسیم۔ اینک در رسید۔ حالا زور آورد۔ بیائید! بدکانے پناہ گیریم، تا تر نشویم۔ آب زور می بارد۔ اکنون استاد۔ حالاکم شد۔ ہنوز ناوہ جاری ہست۔ زمین ہمہ گل شد۔ سوے مشرق نگاہ کنید۔ قوس قزح بر آمدہ۔ پہ پہ خوش رنگہا دارد۔ ایں روشنی و صداے مہیب چہ بود؟ ایں برق ست و رعد۔ صاعقہ ست کہ سر مردم افتد و ہلاک می کند۔ پناہ بخدا۔ الہی از آسبش نگہ دار۔ باران رحمت الہی ست۔ اکنون گیاه می روید۔ روے زمین ہمہ سبزی شود۔ گلبن گل می کند۔ درخت ثمری بندد۔ غلہ پیدا می شود۔

حصہ دوم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حکایات:

حکایت اول: روزے بادشاہے مع شاہ زادہ بہ شکار رفت۔ چوں ہوا گرم شد بادشاہ و شاہ زادہ لبادۂ خود را بردوش مسخرہ نہادند۔ بادشاہ تبسم کرد و گفت: اے مسخرہ! بر تو باریک خرست۔ گفت: بار دو خر۔

حکایت دوم: شیرے و مردے در یک خانہ تصویر خود ہا دیدند۔ مرد شیرا گفت: می بینی شجاعت انسان کہ شیر را تابع کردہ است۔ شیر گفت: مصوٰر ایں انسان ست، اگر شیر مصوٰر بودے ایں، چنین نبودے۔

حکایت سوم: شخصے مرتبہ بزرگ یافت۔ دوستے برائے تہنیت نزد او رفت۔ آل شخص پر سید کیستی؟ و چرا آمدہ؟ دوست او شرمندہ گردید و گفت: مرا نمی شناسی دوست قدیم تو ام، برائے تعزیت نزد تو آمدہ ام شنیدہ ام کہ کور شدہ۔

حکایت چہارم: طیبے ہر گاہ بہ گورستان رفتے چادر بر سر روئے خود کشیدے، مردماں پرسیدند کہ سبب ایں چیست؟ گفت: از مردگان ایں گورستان شرم می کنم؛ زیرا کہ از دوائے من مردہ اند۔

حکایت پنجم: درویشے نزد بخیلے رفت و چیزے سوال کرد۔ بخیل گفت: اگر یک سخن من قبول کنی ہر چہ بگوئی خواہم داد۔ درویش پرسید آل سخن چیست؟ گفت: گاہے چیزے از من مخواہ، دیگر ہر چہ بگوئی بکنم۔

حکایت ششم: شخصے از افلاطون پرسید کہ سالہائے بسیار در جہاز بودی و سفر دریای کردی۔ در دریا چہ عجائب دیدی؟ گفت: عجب ہمیں بود کہ از دریا بہ کنارہ سلامت رسیدم۔

حکایت ہفتم: شاعرے توانگرے را مدح کرد ہیچ نیافت پس ہجو کرد۔ توانگر اورا ہیچ گفت۔ روز دیگر شاعر بر دروازہ او رفت و نشست۔ توانگر گفت: اے شاعر! مدح کردی ہیچ تر نہ دارم مذمت کردی ہیچ نہ گفتم، حالا چرا نشستے؟ گفت: حالامی خواہم کہ اگر بمیری مرثیہ تو ہم بگویم۔

حکایت ہشتم: شخصے دستار درویش گرفت و گریخت۔ درویش بہ گورستان رفت و نشست۔ مردماں او را گفتند کہ آں شخص دستار ترا بطرف باغے برد، بردر گورستان چرانشستہ؟ وچہ می کنی؟ گفت: اونیز آخر ایں جا خواهد آمد، ازیں سبب ایں جانشستہ ام۔

حکایت نہم: شخصے در خواب باشیطان ملاقات کرد۔ یک سیلی بر روے اوزد، وریش او را گرفت و گفت: اے ملعون! دشمن ما هستی و براے فریب دادن ما مردماں، ریش درازی داری۔ چوں سیلی دیگر بر روے اوزد، بیدار شد، وریش خود را در دست خود دیدہ شرمندہ گردید، و بر خود خندید۔

حکایت دہم: شخصے با بخیلے دوستی داشت، روزے بخیل را گفت: کہ حالا بسفر می روم، انگشتی خود مارا بدہ آں رازد خود خواہم داشت، ہر گاہ او را خواہم دید ترا یاد خواہم کرد۔ جواب داد کہ اگر مرا یاد داشتن می خواہی، ہر گاہ انگشت خود خالی بینی مرا یاد کن کہ انگشتی از فلاں خواستہ بودم، نداد۔

حکایت یازدہم: روزے شاعرے تقصیر کرد۔ بادشاہ جلاد را فرمود کہ رو بروے من اورا بگش۔ لرزہ بر اندام شاعر افتاد۔ ندیے او را گفت: ایں چہ نامردی و بے جگریست! مرداں گاہے ایں چنینی نمی ترسند۔ شاعر گفت: اے ندیم! اگر مردی بیا، بجائے من بنشین، تا من بر خیزم۔ بادشاہ ایں لطیفہ پسندید و خندید و تقصیر او معاف فرمود۔

حکایت دواز دہم: بادشاہے در خواب دید، کہ تمام دندانہاے او افتادہ اند۔ از منجمے تعبیر آں پرسید گفت: کہ ہمہ اولاد و اقارب بادشاہ رو بروے بادشاہ خواہند مرد۔ بادشاہ در خشم شد، و منجم را قید کرد، و منجم دیگرے را طلبید و تعبیر آں خواب پرسید، عرض کرد کہ از ہمہ اولاد و اقارب، بادشاہ زیادہ تر خواہد زیست۔ بادشاہ ایں لطیفہ پسندید و انعام داد۔

حکایت سیز دہم: شخصے پیش یکے نویسنده رفت و گفت: خطے بنویس، گفت: پاپے من دردی کند۔ آں شخص گفت: ترا جائے فرستادن نمی خواہم کہ چنین عذرمی کنی۔ جواب داد کہ ایں سخن تو راست است لیکن ہر گاہ کہ براے کسے خط می نویسم طلبیدہ می شوم براے خواندن آں، زیرا کہ دیگر شخص خط من خواندن نمی تواند۔

حکایت چہارم: درویشے تقصیر بزرگ کرد۔ پیش حبشی کو توال بردند۔ کو توال حکم کرد کہ تمام روئے درویش سیاہ کنید و در تمام شہر بگردانید۔ درویش گفت: اے کو توال! نصف روئے من سیاہ کن ورنہ ہمہ مردمان شہر خواہند دانست کہ حبشی کو توال ہستم۔ کو توال ازیں سخن خندید و تقصیر درویش معاف کرد۔

حکایت پانزدہم: شاعرے مسکین پیش توانگرے رفت و چنان نزدیک او نشست، کہ میان شاعر و توانگر از یک وجہ زیادہ تفاوت نبود۔ توانگر ازیں سبب برہم شد، و زوی ترش کرد و پرسید کہ در میان تو و خرچہ تفاوت ست؟ گفت: بقدر یک وجہ۔ توانگر ازیں جواب بسیار خجل شد و عذر نمود۔

حکایت شانزدہم: آورده آند کہ حضرت آدم۔ علیہ السلام۔ چوں در بہشت گندم تناول نمود۔ و لباسہائے کہ پوشیدہ بود از تن او فرو ریخت، و بچپ و راست می گریخت، و در زیر ہر درخت پنهان می شد۔ خطاب رسید کہ اے آدم! از مای گریزی؟ گفت: نے خدا از تو چگونہ گریزم، و کجا توال گریخت؟ اما از خطائے خود شرم می دارم۔

حکایت ہفت دہم: اعرابی شترے گم کردہ بود۔ سو گند خورد کہ چوں بیابم بہ یک درم بفروشم۔ چوں شتر یافت از سو گند خود پشیمان شد۔ گر بہ در گردن شتر آویخت و بانگ زد کہ شتر را بہ یک درم می فروشم، و گر بہ را بصد درم۔ اما از یک دیگر جدائی فروشم۔ شخصے در اں جاوار شد و گفت: چہ ارزاں بودے اگر ایں شتر را قلاہ در گردن بودے!

حکایت ہیجدهم: نابینائے در شب تار چراغ در دست و سبویے برودش گرفتہ در بازار می رفت، شخصے ازوے پرسید کہ اے احمق! روز و شب در چشم تو یکسان ست از چراغ ترا فائدہ چیست؟ نابینا خندید و گفت: ایں چراغ برائے من نیست بلکہ برائے تست: تا در شب تار سبویے مرا نشکنی۔

حکایت نوزدہم: بادشاہے از منجملے پرسید کہ چند سال از عمر من باقیست؟ گفت: دہ سال۔ بادشاہ بسیار متفکر گردید و ہم چو بیمار بر بستر افتاد۔ وزیر عاقل بود، منجم را رو بروئے بادشاہ طلبید، و پرسید کہ چند سال از عمر تو باقی ست؟ گفت: بست سال۔ وزیر ہماں وقت از شمشیر منجم را رو بروئے بادشاہ بہ قتل رسانید، بادشاہ خوش نود گردید و حکمت وزیر را پسندید، و باز ہیچ سخن منجم نشیند۔

حکایتِ ہستم: نقاشے در شہرے رفت و آل جا پیشہ طبابت آغاز کرد۔ بعد چند روز شخصے از وطن او در آل شہر رسید و او را دید و پرسید کہ حالا چہ پیشہ می کنی؟ گفت: طبابت۔ پرسید چرا؟ گفت: از برائے آل کہ اگر دریں پیشہ تقصیرے می کنم خاک آل را می پوشد۔

حکایتِ ہست و یکم: روزے شخصے با خود می گفت: کہ ہر چہ در زمین و آسمان ست ہمہ برائے من ست، خدا مرا بسیار بزرگ آفرید۔ در آل اثنا پیشہ بر بینی او نشست و گفت: ترا چنین غرور نشاید: زیرا کہ ہر چہ در زمین و آسمان ست خدا برائے تو آفرید۔ اما ترا برائے من، ندائی کہ من از تو بزرگ تر ام؟

حکایتِ ہست و دوم: بادشاہے دانش مندے را طلبید و گفت: می خواہم کہ ترا قاضی این شہر کنم، دانش مند گفت: لائق این کار نیستم۔ بادشاہ پرسید چرا؟ جواب داد کہ آل چہ گفتم اگر راست گفتم، مرا معذور دارید، و اگر دروغ گفتم پس دروغ گو را قاضی کردن مصلحت نیست۔ بادشاہ عذر دانش مند پسندید، و او را معذور داشت۔

حکایتِ ہست و سوم: کوزے را گفتند، می خواہی کہ پشت تو راست شود یا پشت دیگر مردماں ہم چو پشت تو کوز گردد؟ گفت: می خواہم کہ پشت دیگر مردماں کوز گردد: تا از اں چشم کہ دیگر اں مرا می بینند۔ من آل ہارا ہم ببینم۔

حکایتِ ہست و چہارم: دانش مندے مصاحب بادشاہ بود و موے ریش خود می کند۔ روزے بادشاہ او را گفت: کہ اگر بار دیگر موے ریش خواہی بر کند، بر تو سیاست خواہم نمود۔ بعد چند روز دانش مند کارے کرد کہ بادشاہ برو مہرباں گردید، او را گفت: ہر چہ بخواہی ترا بخشم، دانش مند گفت: ریش من مرا بنجش، دیگر ہیچ نمی خواہم۔ بادشاہ تبسم کرد، و گفت: اگر خوشی تو در ہمین ست، بخشیدم۔

حکایتِ ہست و پنجم: دزدے در مقام شخصے برائے دزدیدن اسب رفت۔ اتفاقاً گرفتار شد۔ صاحب اسب دزد را گفت: اگر حکمت دزدی اسب مرا بنائی ترا آزاد بکنم۔ دزد قبول کرد، نزد اسب رفت و رسن پائے او کشاد، و بعد از اں لگام داد، پس بر اسب سوار شد و تیز راند، و گفت: ببین! ایں طور دزدی می کنند۔ مردماں ہر چند تعاقب او کردند نیافتند۔

حکایتِ ہست و ششم: شخصے بسیار مفلس بود، اسے داشت، آل را در اصطبل بست، لیکن طرے فے کہ سراپاں شود او دم او کرد، و نداندر داد کہ اے مردماں! تماشاے عجیب ببینید کہ سراپ بجائے دم است، ہمہ مردماں شہر جمع شدند۔ ہر شخصے

کہ دراصل برائے تماشائے فتن می خواست از واند کے نقد می گرفت، واورا راہ می داد، ہر کہ درآں اصل می رفت، شرمندہ ازاں جا بازی آمد و ہیچ نمی گفت۔

حکایتِ بست و ہفتم: امیر تیمور لنگ: چوں بہ ہندوستان رسید، مطرباں را طلبید و گفت: از بزرگاں شنیدہ ام کہ دریں شہر مطربان کامل اند۔ مطربے نابینا پیش بادشاہ حاضر شد، و سرودے آغاز کرد۔ بادشاہ بسیار خوش گردید و نام او پرسید۔ گفت: نام من دولت ست۔ گفت: دولت ہم کور می شود؟ جواب داد: اگر دولت کور نبودے بخانہ لنگ نیامدے۔ بادشاہ ایں جواب پسندید و انعام بسیار داد۔

حکایتِ بست و ہشتم: شخصے نزد طبیب رفت و گفت: شکم من دردی کند، دوا کن۔ طبیب پرسید امروز چہ خوردہ؟ گفت: نان سوختہ۔ طبیب دوا در چشم او کرد و خواست۔ آں شخص گفت: اے طبیب! درد شکم را با چشم چہ نسبت؟ حکیم گفت: اول ترا دوائے چشم می باید کرد، زیرا کہ اگر چشمت درست بودے نان سوختہ نمی خوردے۔

حکایتِ بست و نہم: شخصے را یک کیسہ دینار در خانہ گم شد۔ اوبقاضی خبر کرد۔ قاضی ہمہ مردمان خانہ را طلبید، و بہ ہر کس یک یک چوپ داد کہ ہمہ آں در طول برابر بود گفت: ہر کہ دزد دست چوپ اوبقدر یک انگشت دراز خواهد شد۔ چوں ہمہ رار خصت کرد شخصے کہ دزدیدہ بود ترسید، و چوب را بقدر یک انگشت تراشید۔ روز دیگر چوں قاضی ہمہ را طلبید و چوبہا دید، معلوم کرد کہ دزد اینست، کیسہ دینار ازو گرفت و سیاست نمود۔

حکایتِ سی ام: شخصے باشخصے شرط کرد کہ اگر بازی نیابم یک آثار گوشت از اندام من بتراش۔ چوں بازی نیافت، مدعی ایفاء شرط خواست، او قبول نہ کرد۔ ہر دو پیش قاضی رفتند۔ قاضی مدعی را گفت: معاف کن۔ قبول نہ کرد۔ قاضی برہم شد، فرمود کہ بتراش لیکن اگر اندک یا زیادہ از آثار خواہی تراشید ترا سیاست خواہم نمود۔ مدعی نتوانست ناچار شدہ معاف کرد۔

حکایتِ سی و یکم: شخصے طوطی پرورد، واورا زبان فارسی آموخت۔ طوطی در جواب ہر سخن می گفت: ”دریں چہ شک“۔ روزے آں شخص طوطی را در بازار برائے فروختن برد، و صد روپیہ قیمت آں ظاہر کرد۔ مغلے از طوطی پرسید کہ لائق صدر روپیہ ہستی؟ گفت: ”دریں چہ شک“ مغل خوش نود شد و طوطی را خرید، و بخانہ خود برد۔ ہر سخن کہ با طوطی می گفت، جواب

آں ”دریں چه شک“ می یافت، در دل خود شرمندہ و پشیمان گردید و گفت: حماقت کردم کہ چنین طوطی خریدم، گفت: ”دریں چه شک“ مغل را تبسم آمد و طوطی را آزاد کرد۔

حکایت سی و دوم: دانش مندے در مسجدے نشست، و با مردماں و عظمی گفت۔ شخصے در مجلس می گریست۔ روزے دانش مند گفت: سخن من در دل ایں شخص بسیار اثر می کند ازیں سبب می گرید۔ دیگر ایں شخص را گفتند کہ در دل ما سخن دانش مند ہیچ اثر نمی کند چگونہ دل داری کہ می گریی؟ گفت: بر سخن دانش مند نمی گریم بلکہ یک خصی پرورده بودم، و او را بسیار دوست می داشتم چون خصی پیر شد، مرد، ہر گاہ۔ دانش مند سخن می گوید و ریش او می جنبد خصی مرایا دی آید؛ زیرا کہ ایں چنین ریش درازی داشت۔

حکایت سی و سوم: روزے سکندر با حاضرین مجلس گفت کہ گاہے کسے را محروم نکردم، ہر کس ہر چه از من خواست بخشیدم۔ شخصے آں وقت عرض کرد کہ خداوند! مرا یک درم در کارست بخش۔ سکندر فرمود کہ از بادشاہاں چیزے مختصر خواستن بے ادبیست۔ آں شخص گفت کہ اگر بادشاہ را از یک درم دادن شرم می آید ملکہ مرا بہ بخشد۔ سکندر گفت: اول سوال کردی کم از مرتبہ سمن و دیگر سوال کردی زیادہ از مرتبہ خود، ہر دو سوال بیجا کردی۔ آں شخص لا جواب شد و شرمندہ گردید۔

حکایت سی و چہارم: شخصے نوکرے خود را گفت کہ اگر علی الصباح دوزاغ در یک جانشستہ بینی، مرا خبر کن کہ آں ہارا خواہم دید، شگون نیک خواہم یافت، تمام روز مرا بخوشی خواہد گزشت۔ القصہ نوکر او دوزاغ را یک جادید، صاحب خود را خبر کرد۔ صاحب او چوں بیروں آمد یک زاغ را دید، و زاغ دیگر پریدہ بود، بسیار بر نوکر غصہ شد، و تازیانہ زد و گرفت۔ ہماں وقت دوستے برائے او طعام فرستاد۔ نوکر عرض کرد کہ اے خداوند! یک زاغ را دیدی طعام یافتی، اگر دوزاغ را می دیدی می یافتی آں چه من یافتم۔

حکایت سی و پنجم: شاعرے پیش تو انگر رفت و بسیار اورا ستود، تو انگر خوشنود شد و گفت: نزد من نقد نیست لیکن غلہ بسیارست اگر فردا بیائی بدہم۔ شاعر بخانہ خود رفت و وقت سحر نزد تو انگر باز آمد۔ تو انگر پرسید چرا آمدی؟ گفت: دی روز وعدہ دادن غلہ کردی، ازیں سبب باز آمدہ ام۔ تو انگر گفت: عجب احمق ہستی! تو از سخن مرا خوش کردی من نیز ترا خوش نمودم، حالا چرا غلہ دہم؟ شاعر شرمندہ شدہ باز یافت۔

حکایت سی و ہشتم: شبے قاضی در کتابے دید کہ ہر کہ سرخرمدی دار دوریش دراز، احمق می شود۔ قاضی سرخرمدی داشت وریش بسیار راز۔ با خود گفت کہ سررا بزرگ کردن نمی توانم لیکن ریش را کوتاہ خواہم ساخت۔ مقراض تلاش کرد نیافت، ناچار نیم ریش را در دست گرفت و نزد چراغ برد۔ چوں موے را آتش گرفت شعلہ در دست اور سید، ریش را گذاشت، ہمہ ریش او سوختہ شد۔ قاضی بسیار شرمندہ گردید بسبب ایں کہ ہر چہ در کتاب بود با ثبات رسید۔

حکایت سی و ہفتم: دو مصور باہم گفتند کہ ماہر دو کساں تصویر بکشیم و سینم کد ام خوب می کشد۔ یک مصور خوشہ انگور نقش نمود، و آل را بر دروازہ آویخت۔ مرغال آمدند و براں منقار زدند۔ مردماں آل تصویر را بسیار پسندید، و در خانہ مصور دیگر رفتند، و پرسیدند کہ کجا تصویر کشیدہ؟ گفت: در پس ایں پردہ۔ مصور اول خواست کہ پردہ بردارد، چوں دست بر پردہ نہاد، معلوم کرد کہ پردہ نیست بلکہ دیوار است کہ براں تصویر کشیدہ است۔ مصور دیگر گفت کہ تو چناں تصویر کشیدی کہ مرغال فریب خوردند، و من چناں تصویر کشیدم کہ مصور فریفت۔

حکایت سی و ہشتم: روزے بادشاہے ظالم تنہا از شہر بیرون رفت، شخصے را کہ زیر درخت نشستہ دید پرسید کہ بادشاہ ایں ملک چگونہ ست؟ ظالم یا عادل۔ گفت: بسیار ظالم ست۔ بادشاہ گفت: مرا شناسی؟ گفت: نہ۔ بادشاہ گفت: منم سلطان ایں مملکت۔ آل مرد ترسید و پرسید مرای دانی؟ بادشاہ گفت: نہ۔ گفت: پسر صالح سوداگر م۔ ہر ماہ سہ روز دیوانہ می شوم، امروز یکے ازاں سہ روز ست، بادشاہ خندید و اورا ہیچ نہ گفت۔

حکایت سی و نہم: حضرت موسیٰ علیہ السلام۔ مناجات کرد کہ الہی! چہ خوش بودے اگر چہار چیز بودے و چہار چیز نبودے۔ زندگانی بودے و مرگ نبودے۔ بہشت بودے و دوزخ نبودے۔ توانگری بودے و درویشی نبودے۔ تندرستی بودے و بیماری نبودے۔ نہ آمد کہ اے موسیٰ! اگر زندگی بودے و مرگ نبودے، بہ لقاے ماکہ مشرف شدے۔ اگر بہشت بودے و دوزخ نبودے، از عذاب ماکہ ترسیدے۔ اگر توانگری بودے و درویشی نبودے شکر نعمت ماکہ گفتے و اگر تندرستی بودے و بیماری نبودے، مارا کہ یاد کردے۔

حکایت چہلم: دہقانے خرے داشت۔ از سبب بے خرچی خرا براے چریدن بباغے سومی داد۔ مردمان باغ خروامی زدند، و از زراعت بدر می کردند۔ روزے دہقان پوست شیرے را بر خربست، وقت شب براے چریدن فرستاد،

سپس آل خرہر شب بالپوست شیرباغ می رفت، ہر کہ شب می دید یقین می دانست کہ این شیرست۔ شبے باغبان اورادید و از بیت آل بر بالائے درختے رفت۔ در اثنائے آل خردیگر کہ در آل نزدیکی بود آواز کرد، و خردہقاں نیز آواز در آمد، و بانگ زدن ہم چو خراں گرفت۔ باغبان اور ابشاخت و دانست کہ این کیست۔ از درخت فرود آمد و آل خرہر بسیار لت زدہ براند۔

حکایت چہل و یکم: آورده اند کہ حضرت یوسف۔ علیہ السلام۔ در سالہائے قحط بوقت آل کہ در مصر بادشاہ بود ہر روز ضعیف و نزار تر شدے، سبب این حال ازوے پرسیدند، جواب نداد۔ بعد ازاں کہ بسیار الحاح کردند، گفت: مرضے دارم نہانی۔ حکما گفتند: شامرض را تقریر فرمائید: تا بمعالجہ مشغول شویم۔ گفت: ہفت سال ست کہ بر مسند بادشاہی متمکن شدہ ام، و زمام اختیار رعایائے مصر بدست تصرف من باز دادہ اند، و دریں مدت نفس من در آرزوئے آن ست کہ اورا از نان جو سیر گردانم، و نکرده ام۔ گفتند: این ہمہ مشقت چرامی کشی؟ گفت: موافقت محتاجاں و گرسنگاں می کنم، و می ترسم کہ یک کس شبے در ولایت مصر گرسنہ باشد و من آل شب سیر باشم، مرا بقیامت گرفتاری بود۔

حکایت چہل و دوم: آورده اند کہ خواجہ غلامے پار ساخدا ترس داشت۔ ناگاہ خواجہ بیمار شد۔ عہد کرد با خدا اگر ازیں بیماری شفایا بم این غلام را آزاد کنم۔ حق سبحانہ اور را شفاداد۔ خواجہ دل در غلام بستہ بود، او را آزاد نہ کرد، و دیگر بارہ بیمار شد۔ غلام را گفت: برو و طبیب را بیار تا مرا علاج کند۔ غلام بیروں رفت و در آمد۔ خواجہ گفت: طبیب کو؟ گفت: طبیب می گوید کہ او مخالفت من می کند و بد اں چہ می گوید و فانی کند، اورا علاج نمی کنم۔ خواجہ متنبہ شد و گفت: اے غلام! طبیب را بگو کہ از مخالفت باز گشتم و از نقض عہد توبہ کردم۔ باز غلام گفت: اے خواجہ! طبیب می گوید کہ اگر تو ایں صفت پیش آری مانیز شربت شفا از اں داریم۔ خواجہ غلام را آزاد کرد و فی الحال شفایافت۔

حکایت چہل و سوم: سپاہے پیش دیوان بطلب وظیفہ خود رفت، دستاویزے کہ خود داشت دیوان را نمود، از بس کہ خزانہ تہی بود، وزیر فکرے اندیشید و گفت: سرخط تو مانند سرود کہنہ می نماید، اعتماد را نشاید۔ لشکری آشفته برخاست، و بحضور بادشاہ رفت، و بکمال تہور و شجاعت فرمانے کہ از مہرباد شاہی رونق گرفتہ بود، پیش نظر بگماشت، و مانند زمزمہ سرایاں با آواز نرم سرانیدن گرفت، و سر را خود بخود جنبانیدن۔ چون چشم شاہ بر آل لشکری افتاد پرسید کہ چہ می کنی؟ و چہ می خواہی؟ سپاہی

گفت کہ بندہ بطلب علوفہ رفتہ بود و فرمان را نمود، وزیر گفت کہ تمسک تو مثل سرود کہنہ معلوم می شود، حالا امتحان می کنم کہ بکدام ترانہ موافق می شود، شاہ لطیفہ اش بہ پسندید، و نعمت بے قیاس بخشید۔

حکایت چہل و چہارم: دو کس مال خود را بہ پیرزن بے سپردند، و گفتند کہ ہر گاہ ما ہر دو خواہیم آمد، خواہیم گرفت۔ بعد چند روز شخصے از آل ہانزد پیرزن آمد، و گفت کہ شریک من مرد، حالا آل مال مرا بدہ۔ پیرزن ناچار شد۔ و بعد ساعتے چند، شخص دیگر آمد و مال خواست۔ پیرزن گفت کہ شریک تو آمدہ بود و ترا مردہ ظاہر ساخت، ہر چند مبالغہ کردم لیکن سخن من نشیند، و ہمہ مال را برد۔ آل شخص زن را پیش قاضی برد و انصاف خواست۔ قاضی بعد از تامل دریافت کہ زن بے تقصیر ست، فرمود کہ اول شرط کردہ بودی کہ ہر گاہ ما ہر دو شریک خواہیم آمد، مال خواہیم گرفت، تو شریک خود را بیار و مال بگیر، تنہا چگونہ یابی؟ مرد لا جواب شدہ راہ خود پیش گرفت۔

حکایت چہل و پنجم: درویشے بردکان بقالے رفت، و در خریدن شالی کرد۔ بقال درویش را دشنام داد۔ درویش در خشم شد و پاپوشے بر سر بقال زد۔ بقال پیش کوتوال رفت و نالش نمود۔ کوتوال درویش را طلبیدہ پرسید کہ چرا بقال را زدی؟ درویش گفت کہ بقال مرا دشنام داد۔ کوتوال گفت: اے درویش! تقصیر بزرگ کردی لیکن فقیر ہستی، ازیں سبب تر ایست نمی کنم، برو! ہشت آنہ بہ بقال بدہ کہ سزائے تقصیر تو ہمیں ست۔ درویش یک روپیہ از جیب خود بر آوردہ در دست کوتوال داد و یک پاپوش بر سر کوتوال زد و گفت: اگر چنین انصاف ست ہشت آنہ تو بگیر، و ہشت آنہ او را بدہ۔

حکایت چہل و ششم: بادشاہے بردشمنے فوج فرستاد، آل فوج شکست یافت، شخصے جلد نزد بادشاہ آمدہ خبر رسانید کہ فوج شام فتح یافت، بادشاہ بسیار خوشنود گردید۔ و بعد از دو روز خبر ہزیمت یافت۔ بادشاہ بر آل شخص سیاست کردن خواست۔ عرض کرد کہ اے خداوند! لائق سیاست نیستم زیرا کہ دو روز شمارا خوشنود کردم، تو چرا ما را ناخوش می کنی؟ بادشاہ ایں لطیفہ را پسندید و او را انعام فرمود۔

حکایت چہل و ہفتم: بخیلے دو ستے را گفت: یک ہزار روپیہ نزد من ست، می خواہم کہ ایں روپیہ ہا را بیروں از شہر مدفون کنم و سوائے تو با کسے ایں راز نگویم۔ القصہ ہر دو کساں بیرون شہر رفتہ زیر درختے نقد مذکور دفن کردند۔ بعد چند روز بخیل تنہا زیر آل درخت رفت، و از نقد ہیچ نشان نیافتہ، با خود گفت کہ سوائے آل دوست کسے نبردہ است، لیکن اگر از و پرسم

ہرگز اقرار نخواہد کرد، پس بخانہ اور رفت و گفت: بسیار نقد بدست من آمده است، می خواہم کہ ہماں جاہم، پس اگر فردا بیائی باہم برویم۔ دوست مذکور بہ طمع نقد بسیار آں نقد را آں جاباز نہاد، و بخیل روز دیگر آں جاتہا بر رفت، نقد خود یافت و حکمت خود را پسندید، و باز بردوستی دوستاں اعتماد نکرد۔

حکایت چہل و ہشتم: شخصے گرسنہ می رفت، اعرابی را دید کہ بر کنار دریا طعام می خورد، نزد او رفت و گفت: از طرف خانہ آتوی آیم۔ اعرابی پرسید کہ زن و فرزند و شتر من ہمہ بخیریت اند؟ گفت: بلے! اعرابی را خاطر جمع شد و باز بر آں شخص نظر نہ کرد۔ آں شخص گفتن آغاز کرد: کہ اے اعرابی! ایں سگ کہ حالا بحضور تو نشسته است اگر سگ تو زندہ می ماند چنین می شد۔ اعرابی سر بالا کرد و گفت: سگ من از چہ سبب مرد؟ گفت: گوشت شتر تو بسیار خورد۔ پرسید کہ شتر چگونہ مرد؟ گفت: زن تو مُرد از ایں سبب کہ او را کاه و دانہ و آب نہاد۔ پرسید زن چگونہ مرد؟ گفت: در غم پسر تو بسیار گریست و سگ را بر سر و سینہ زد۔ پرسید پسر چگونہ مرد؟ گفت: خانہ برو افتاد۔ اعرابی چوں ایں احوال خانہ خرابی شنید، خاک بر سر انداخت و طعام را ہماں جا گذاشت و طرف خانہ خود روانہ شد۔ آں شخص بدیں حکمت طعام یافت۔

حکایت چہل و نہم: سودا گراں پیش بادشاہ رفتند، و اسپاں را برو عرض نمودند۔ بادشاہ بسیار پسندید۔ و خرید و لک روپیہ زیادہ از قیمت بسودا گراں داد، و فرمود کہ از ملک خود باز اسپاں را بیارید۔ سودا گراں رخصت شدند۔ روزے بادشاہ در حالت خوشی و مستی وزیر را گفت کہ اسامی جمیع احمقاں بنویس۔ وزیر عرض کرد کہ پیش از ایں نوشتہ ام و اول نامہا نام حضرت ست۔ پرسید چرا؟ گفت: سودا گراں را لک روپیہ کہ برائے آوردن اسپاں بے ضامنی و اطلاع مسکن آں ہا عنایت شد، علامت حماقت ست۔ بادشاہ گفت: اگر سودا گراں اسپاں را بیارند، پس چہ باید کرد؟ گفت: اگر بیارند، نام حضرت از دفتر احمقاں محو خواہم کرد، و نام سودا گراں آں جا خواہم نوشت۔

حکایت پنجاہم: شخصے مال بسیار صرافے را سپرد و بسفر رفت۔ چوں باز آمد تقاضا نمود۔ صراف انکار کرد و قسم خورد کہ مرا ہیچ نہ سپردہ۔ آں شخص پیش قاضی رفت و احوال خود گفت۔ قاضی تامل کردہ فرمود کہ کسے را لگو کہ فلاں صراف مال من نمی دہد، تدبیرے برائے مال تو خواہم کرد۔ قاضی آں صراف را طلبید و گفت: کار ہارے بسیار بمن پیش آمدہ است، تہا کردن نمی توانم، ترانا ب خود کردن می خواہم؛ زیرا کہ متدین ہستی۔ صراف قبول کرد و بسیار خوش گردید۔ چوں بخانہ رفت قاضی

آل شخص را طلبید و گفت: حالاً مال خود از صراف بخو، البتہ خواهد داد۔ شخص مذکور پیش صراف رفت۔ صراف چوں روئے اودید گفت: بیابیا، خوش آمدی، مال تو فراموش کرده بودم، دی شب مرایا دآمد۔ القصہ مال بہ اوداد و از طمع نیابت پیش قاضی رفت۔ قاضی گفت: امروز پیش بادشاہ رفتہ بودم، شنیدم کہ کارے بزرگ ترا سپردن می خواهد، خدا را شکر کن کہ مرتبہ بزرگ خواہی یافت۔ حالاً نائب دیگر برائے خود تلاش خواہم کرد۔ القصہ قاضی اور ابدیں حیلہ رخصت کرد۔

حکایت پنجاہ و یکم: روزے بادشاہے با وزیر برائے سیر رفت۔ بہ کشت زارے رسید و درختان گندم دید از قد آدم دراز تر۔ بادشاہ متعجب شد و گفت: چنین دراز درختان گندم گاہے ندیدہ ام۔

وزیر عرض کرد کہ اے خداوند! در وطن من درختان گندم ہم چو قد فیل بلندی شوند، بادشاہ تبسم نمود۔ وزیر با خود گفت کہ بادشاہ سخن من دروغ پنداشت، ازیں سبب تبسم کرد۔ چوں از سیر باز آمد خط بمردمان وطن خود برائے چند درختان گندم فرستاد، تاکہ خط آل جار سید، فصل گندم گزشتہ بود۔ القصہ بعد یک سال درختان گندم آل جار سیدند، وزیر پیش بادشاہ برد۔ بادشاہ پرسید چرا آوردی؟ عرض کرد کہ در سال گزشتہ روزے عرض کردہ بودم کہ درختان گندم ہم چو قد فیل بلندی شوند، حضور تبسم کردند، با خود گفتم کہ سخن من دروغ پنداشتند، برائے تصدیق سخن خود آوردم۔ بادشاہ گفت کہ حالا باور کردم لیکن ز نہار پیش کسے چنین سخن گو کہ بعد سالے باور کند۔

حکایت پنجاہ و دوم: سوارے در شہرے رفت، شنید کہ ایں جاد زداں بسیار اند، وقت شب سائیس را گفت کہ تو بخسپ من بیدار خواہم ماند؛ زیرا کہ مرا بر تو اعتماد نیست۔ سائیس گفت: اے خداوند! ایں چه سخن ست، نمی پسندم کہ من در خواب باشم و صاحب بیدار، ز نہار ایں چنین نخواہم کرد۔ القصہ صاحب او خفت و بعد یک پاس بیدار گردید، سائیس را گفت: چه می کنی؟ گفت: در فکر ہستم کہ خدا زمین را بر آب چگونہ گسترد؟ گفت: می ترسم کہ دزداں آیند و ترا خبر نشود۔ گفت: اے خداوند! خاطر جمع دارید، خبردار ہستم۔ سوار باز خفت و بہ نصف شب بیدار شد و پرسید، اے سائیس! چه می کنی؟ گفت: در فکر ہستم کہ خدا چگونہ آسمان را بے ستون استادہ کرد۔ گفت: در فکر تومی ترسم مبادا کہ دزداں بیایند و اسپ را ببرند۔ اگر خفتن می خواہی بخسپ من بیدار خواہم ماند۔ گفت: مرا خواب نمی آید۔ سوار خفت و چوں ساعتے شب باقی ماند بیدار شد۔ سائیس را پرسید چه می کنی؟ گفت: در فکر ہستم کہ اسپ را دزد بردہ ست فردا زین را من بر سر خواہم داشت یا صاحب؟

حکایت پنجاہ و سوم: دانش مندے ہزار روپیہ عطارے را سپرد، و بسفر رفت، بعد مدت از سفر باز آمد و روپیہ خود از عطار خواست۔ عطار گفت: دروغ می گوئی مرا سپردہ، دانش مند باوے در آویخت۔ مردماں جمع شدند و دانش مند را تکذیب کردند، و گفتند: ایں عطار بسیار دیانت دار است،

گاہے خیانت نکرده، اگر با ایں مناقشہ خواہی کرد، سزا خواہی یافت۔ دانش مند ناچار شد و احوال بر کاغذے نوشت و بادشاہ را نمود۔ بادشاہ فرمود برو! نزد دکان عطار سہ روز بنشین و او را ہیچ مگو۔ چہارم روز آں طرف خواہم رفت ترا سلام خواہم کرد، سوائے جواب سلام ہیچ با من مگو۔ چوں ازاں جا بروم نقد خود از عطار بخواہ آں چہ او گوید مرا خبر کن۔ دانش مند موافق حکم بادشاہ بردکان عطار نشست۔ روز چہارم بادشاہ با حشمت بسیار آں طرف رفت چوں دانش مند را دید، اسپ را استادہ کرد، و بردانش مند سلام خواند۔ دانش مند جواب سلام گفت۔ بادشاہ فرمود اے برادر! گاہے نزد من نمی آئی و ہیچ احوال خود با من نمی گوئی۔ دانش مند اندک سرجنبا نید و دیگر ہیچ نگفت۔ عطار ایں ہمہ دید و می ترسید۔ چوں بادشاہ رفت، عطار دانش مند را گفت کہ ہر گاہ نقد مرا سپردی کجا بودم؟ و کدام شخص نزد من حاضر بود؟ باز بگو! شاید فراموش کردہ باشم۔ دانش مند ہمہ احوال باز گفت۔ عطار گفت: راست می گوئی حالا مرا یاد آمد۔ القصہ ہزار روپیہ دانش مند را داد و عذر بسیار نمود۔

حکایت پنجاہ و چہارم: طیبیے ناداں خود را از ہمہ افضل می پنداشت۔ بارے در محفلے زبان بکشودہ خود را می ستود و گفت: ہر چہ تلخ است گرم ست۔ حکیمے حاذق در مجمع حاضر بود، گفت: ہر کہ بے تجربہ بر زبان بر آورد خود را در محل زیاں در آورد کہ خاصیت مُرد را یام سرما خلاف پندار تست۔

حکایت پنجاہ و پنجم: آورده اند کہ ہر گاہ شاہ محمد ہند و پارس را فتح کرد و در تصرف خود در آورد، و ارادہ ملک مغرب کہ از مدت تصیم کردہ بود فاسد نمود، زنے پیش او حاضر شد و گفت: در ضلع عراق پارس رہزناں پسر مرا کشتند و متاعش بغارت بردند۔ ملک گفت: از ملک دور ست چگونہ داد گرفته شود؟ زن گفت: شاہ، والی ایں ملک دور و دراز چگونہ شدند؟ ملک بخندید و بداد مظلومہ رسید۔

حکایت پنجاہ و ہشتم: آورده اند کہ در شہر فلاندرس معمارے از بالائے دیوارے بر سر مردے بر افتاد۔ بے چارہ ہماں دم جاں بداد، و معمار بسلامت ماند۔ وار ثانش چنگ در دامنش زدند، و دعویٰ خون پیش حاکم بردند۔ فرمود کہ خوں بہا گیرند کہ پیش اجل نمیرند، راضی نشدند و سعی بے فائدہ کردند۔ حاکم دانست کہ جہل را بجز جہل نتواں شکست، و آہن را بغیر آہن نرم نتواں کرد۔ گفت: یکے از وار ثاں بر بام بر آید و بر سراں مرد در آید، تا بمیرد و فتنہ قرار گیرد۔ مدعیان عاجز گشتند، و لب از دعویٰ فرو بستند و از سر خون او در گذشتند۔

حکایت پنجاہ و ہفتم: شاہ حلب را ضرورتے پیش آمد کہ رفتن خودش ناگزیر افتاد ہمیں کہ از شہر خود بیروں می رفت پیرز نے سد را ہش گشت و گفت: خدا را ساعتے توقف گمار، و ایں غریق ظلم و ستم را از گرداب جو رو بے داد بساحل نجات بر آر۔ ملک گفت: چندے صبر کن کہ کم فرصتی مانع اشتغال ست۔ زال گفت: اگر طاقت اجمال ضعیفاں نداری خود را بباد شاہ چرامی شماری؟ ملک را لطیفہ اش خوش آمد، بغورش در رسید و از جورش نجات بخشید۔

بیت:

خسک از سر راہ بر چیدہ اند

ملوکاں کہ راہ خدا دیدہ اند

حکایت پنجاہ و ہشتم: بلہ مال فراواں یافت و در خیال خام چناں تصور کرد کہ زیادہ از شصت سال نخواہم زیست، پس ہماں بہتر کہ ایں نقد خود صرف کنم کہ بعد از من را نگاں خواہند برد، و من در گور تاسف خواہم خورد۔ الحاصل در چند مایہ فرصت آل نقد را برباد داد، و عمرش از شصت در گزشت کوچہ بکوچہ گدائی اختیار کرد، و می گفت: اے نیک مرداں! مال من بسبب خام خیال از کف رفت، براے خدا چیزے بمن دہید و دست من گیرید۔

حکایت پنجاہ و نہم: ملاحے یکے را بہ بندوق کشت۔ والیان مقتول دست در کمرش زدند، و پیش شاہ چین حاضر کردند۔ وکیلے یکے از شاہداں را پر سید تو گواہ مدعی ہستی یا مدعا علیہ؟ گفت: من معنی ایں نمی دانم، لیکن کسے کہ او را قتل کرد می شناسم و گواہ او ہستم۔ وکیل گفت: تو عجب کسی! ہنوز مدعی و مدعا علیہ نمی دانی و گواہیش می دہی۔ باز پرسید کہ جہاز تو کدام سمت ست؟ گفت: در پس بنگل۔ وکیل گفت: پس بنگل کدام طرف را می گویند؟ ملاح گفت: صاحب عجب کس اند کہ ہنوز پس بنگل واقف نیستند و سوال می کنند!

حکایتِ ششم: دہقانے ہر روز بیچ نان می خرید۔ روزے شخصے پر سید کہ ہر روز بیچ نان خریدی کئی، آیامی خوری یامی افگنی؟ گفت: یکے می اندازم، وبہ یکے اداے قرض می سازم۔ ویکے می نہم، و دو وام می دہم۔ سائل ازیں مسائل در عجب ماند و گفت: ایں معمار ابارے معنی چہ باشد؟ دہقان گفت: آں کہ می نہم خودی خورم، وآں کہ می اندازم بہ خوش دامن می دہم، وآں کہ از وادائے قرض می کنم بہ پدرم می خورم کہ در طفلی مارا ہم قرض دادہ بود، وآں کہ قرض می دہم بدو پسر عطاے کنم کہ در پیری بکار خواهد آمد۔

حکایتِ شصت و یکم: تاجرے از اسپانیا بنواجی امریکا رسید، شخصے از متعلقان ملک جمیع املاکش را بغارت برد۔ تاجر ہر چند آہ و نالہ کشید سودے نہ بخشید، مرد جہاں گرد ناچار شد، ہم دراں بیشہ پر خار اقامت کرد؛ تا باشد کہ کسے بفریادش رسد و دادش دہد۔ پس از مدتے سلطان آں بیاباں بر سر و قتلش گزر کرد۔ مظلوم گستاخانہ و دلیرانہ عنان اسپش بگرفت و فریاد بر آورد کہ داداں نامراد بدہ، عمریست کہ در انتظار قدمت بسرمی برم و خبرت می جویم۔ شاہ بردلیری آں حال تباہ متغیر گردید و پرسید کہ مرا چگونہ شناختی و قرعہ بنام من چہ ساں انداختی کہ والی ملک و سلطان اقلیم؟ داد خواہ گفت: شمع لگن انجمن را کثرت ہجوم پروانہ تیرہ نمی گرداند، و چہرہ در خشان ماہ شب افروز از دحام نجوم و سیارہ خیرہ نمی ماند۔

حکایتِ شصت و دوم: مردے را تمنائے سرور در سرافتاد، بدکان مے فروش رفت، و قدحے بادہ خواست۔ مے فروش ترش روی و تند خوی بود، ساغر پر از بادہ نمودہ نصفے بر خاک ریخت، و مالقی باں مرد دادہ سخنے درشت گفت۔ آں مرد، نیک نہادی و بردباری را پیش برد، و گستاخی اورا تحمل کرد، و خشم فرو خورده مشفقانہ پرسید اے عزیز! چرا چنین کردی و بادہ فرو رنجتی؟ گفت: ناداں نمی دانی کہ ایں فال نیک اختر می ست و مایہ بخت وری؟ حالا از جائے منتفع خواہی شد و پیرایہ مکنت خواہی یافت۔ مرد نجیب ازیں و ارادت عجیب خیلے متعجب گردید، باز ہم حلیم و وزید، ورنجہ اش نرسانید، و در مے بدست او داد کہ اندکے پنیربیار۔ بادہ فروش اندرون حجرہ رفت۔ جوان حلیم خم بادہ اش سرنگوں ساخت و بادہ را بر زمیں انداخت۔ مے فروش چوں باز گردید حال بریں منوال دید، سخت برہم شد و دست در گریبانش کرد و تاوان نقصان خواست۔ آں مرد گفت: تو گفتمے بودی کہ ریختن مے فال نیک ست حالا چرا برہم شدی؟

نصائح:

نصیحت اول: علم از ہمہ دولت افضل ست۔ علم موجب عزت و دولت ست۔ علم شے بہ از جہل شے۔ حسب و نسب بے علم ناقص ست۔ عالم ہر جا کہ رود عزت و حرمتش کنند۔ سرمایہ بزرگی عقل و ادب ست نہ اصل و نسب۔ آدمی را نسب بہ ہنر درست باید کرد، نہ بہ پدر۔ علم بے عمل چوں مور بے غسل ہیچ لذتے ندارد۔ ہرچہ ندانی از پرسیدنش ننگ مدار۔

نصیحت دوم: بہترین سرمایہ اولاد آدم ادب ست۔ بہترین عطایا نصیحت ست۔ بہ نمائش عیب پند نمودن از آثار محبت ست۔ بردوستاں نصیحت فرمودن باشد و بر نیک بختاں پند شنودن۔ ہر کہ پند بزرگاں نمی شنود در ہلاک خود سعی می نماید۔

نصیحت سوم: نرمی و ملایمت موجب اتحاد و مودت ست۔ تواضع از ہمہ کس زیبائی نماید، و از اہل دولت زیبا تر۔ شکر گزاری سبب زیادتی نعمت ست۔ ہر کہ صبر اختیار کرد زود بمقصد رسید۔ ہر کہ کار خود بخدا سپارد، حسب دل خواہ ساخته گردد۔ مدار اباد شمن خوش ست۔ صاحب درد بہ مداوامی رسد۔

نصیحت چہارم: تاثیر صحبت لازم است۔ مصاحبت کتاب از ہمہ بہتر ست۔ از صحبت ناداں بادیہ خوش تر۔ در صحبت نیکاں بنشین۔ از صحبت بدال پرہیز نما۔ از صحبت جاہلاں پرہیز، کہ صحبت جاہلاں و بال جان ست۔ صحبت نیکاں را منفعت بے غایت ست، صحبت بدال مضرت بے نہایت۔ صحبت بدال زود اثر کند و ضرراں در اندک زماں بظہور رسد۔ ہر کہ با بدال نشیند نیکی نہ بیند۔

نصیحت پنجم: راست بازی شعار کن۔ راست باز را دوست بسیار ست۔ راستی موجب رضاے خداست۔ راست باز را گاہے ضرر نمی رسد۔ ہر قصورے کہ کنی قبول نما و منکر مشو۔ مردم دیانت دار، نزد ہمہ کس عزیز اند۔ خائن بہ ہمہ حال مردود ست، و خلق خدا از و ناخوش نود۔

نصیحت ششم: دروغ گو ہمیشہ ذلیل و خوار ست۔ ہر کہ بدروغ گوئی مشہور شود، اگر راست ہم گوید اعتبار نکنند۔ در خوش حالی ہر کس دوست می شود، و در افلاس امتحان دوستی ست۔ وقت چیز نیست بس عزیز الوجود، چوں می رود بازمی

آید۔ درکار ہاتھ بیل و شتاب نباید کرد۔ ہر کار کہ کنی بمشورہ عاقلان کن۔ اگر بے تحقیق عیب، کسے را اعتبار کنی حق پوشیدہ ماند۔ بے تامل کار نباید کرد، و برائے خورد و نوش تعین وقت ضرور ست۔

نصیحت ہفتم: در احیان کلام سخن کردن عیب ست۔ ہر کارے کہ کنی بحضور دل باید کرد۔ سخن بے فائدہ نمودن عیب ست۔ از سخن بیہودہ خاموشی خوش تر۔ فکر بد، عقل را تباہ می سازد، و سخن بد، زباں را خراب می نماید۔ سوگند خوردن معیوب ست۔ اطاعت مادر و پدر واجب۔ بر قول بزرگاں عمل ضرور ست۔ عیب جوئی، ہم عیب ست۔ منفعت خویش و مضرت دیگران خواستن حماقت ست۔ در پے ایذا و تکلیف کسے نباید شد۔ آزار رسانیدن نتیجہ نیکو نہ دارد۔

نصیحت ہشتم: دل کسے را رنجہ مساز۔ گناہ خود را از مردم می توان پوشید، لیکن از خدا پنهان کردن نمی توانی۔ آدمی گناہ خود را یاد نمی دارد، ولیکن پیش خدا ہمہ موجود ست۔ کار امروز بر فردا نباید گذاشت۔ مرگ را ہر دم حاضر داں۔ مرگ بانیک نامی بہتر ست از حیات بدنای۔ کرم بہر حال پسندیدہ است۔ عدل باعث ترقی دولت ست۔ ظلم بنیاد سلطنت را می کند۔ محافظت جاں از ہمہ مقدم۔

نصیحت نہم: ہر سرے کہ داری مخفی بہتر ست؛ زیرا کہ محرم اسرار در عالم کم تر۔ افشائے سر خود باز ناں نادانی ست۔ ثمرہ نیکی نیکی ست، و ثمرہ بدی بدی۔ ہر کہ بد کند طمع نیکی نباید داشت۔ دشمن دانا از دوست ناداں بہتر ست۔ از دشمن حذر باید نمود، و دشمن را حقیر نہ باید شمرد۔

نصیحت دہم: آدمی را باید کہ ہمت بلند دارد و عزم درست۔ علامت غلبہ و نصرت ہمت بلند ست۔ از تحمل مشقت مترس۔ سخاوت بہ از عبادت۔ بخشیدن گناہ بہترین خصلتہا ست۔ چوں عہد کنی در وفاے آں جہد نما؛ تا دوست و دشمن را بر تو اعتماد باشد۔ عفو علامت علو ہمتی، و ہمہ را برابر دانستن نشان ریاست ست، و زشتی و ترش روئی سبب مخالفت ست۔ خود ستائی نمودن برائے افزونی عزت خود موجب ذلت می گردد۔

نصیحت یازدہم: تکبر آدمی را خوار و بے مقدار می سازد۔ ہر چہ بر خود پسندی بردیگرے پسند۔ ہر کہ در اصل بدست امید نیکی از و مدار۔ احمق راستائش خوش آید۔ طفلان راستائش بیجا نمودن بد راہ کردن ست۔ نہ ہر کہ بصورت

نیکو ست سیرت زیبا در اوست۔ ہر کر اخوشامد خوش آمد خود را فراموش کرد۔ طمع بدست، و از زیادہ طلبی اصل سرمایہ ہم از دست می رود۔

نصیحت دوازدهم: ذوالنون مصری را پرسیدند کہ عبادت چیست؟ گفت: در ہمہ حال بندہ او باشی چنان کہ او در ہمہ حال مولائے تست۔ الحق نوعی کہ در خواجگی او تقصیر نیست، باید کہ در بندگی و اطاعت وے از ما مردم نیز قصورے نباشد۔

نصیحت سیزدهم: ہر گاہ دو کار کہ نقیض یک دیگر اند، بنا گاہ ترا رو دہند، و نمی دانی کہ کدام یک ازیں دو یکی کہ حق و صواب ست، و کدام را ترک نمائی کہ غلط و باطل ست، پس نظر کن کہ دریں کدام یک ازیں دو کار بخواہش و ہوائے تو نزدیک تر ست آل را مخالفت بکن و باطل میار: زیرا کہ حق و صواب در خلاف ہوا و ہوس آدمی ست۔

نصیحت چہار دہم: ہر کہ تلخ گوی و ترش روی و زشت خوی بود، ہمہ کس او را دشمن گیرند، و ہر کہ دروغ نگوید، و وعدہ خلاف نکند، و مردم را نیازارد ہمہ کس او را دوست دارند۔

نصیحت پانزدہم: چہار چیز دلیل بزرگی ست: علم را عزیز داشتن، و بد را بہ نکوئی دفع کردن، و خشم را فرو خوردن، و جواب با صواب دادن۔

نصیحت شانزدہم: از داناترین مردم کسے ست کہ از نا موافقت روزگار دل تنگ نباشد، و بلند ہمت کسے کہ نعمت آخرت را بر نعمت دنیا اختیار کند، و بے خرد کسے کہ تواضع کند آں کس را کہ تواضع او را مکروہ دارد، و بہ کسے نزدیکی مجو کہ از تو بیزار باشد۔

نصیحت ہفت دہم: یکے از بزرگاں می فرمایند کہ عالم آں کس را توان گفت کہ علم او را از نا کردنیہا باز دارد۔

نصیحت ہجدهم: سقراط گوید بدنے کہ از اخلاط فاسد پاک نیست ہر چہ او را غذای دہی، موجب تزاید مادہ مرض گردد، و ایں رمزیت اناں کہ اگر نفس ناطقہ از اخلاق ذمیمہ پاک نباشد تعلیم علوم او را موجب از دیاد فساد می شود۔

نصیحت نوزدہم: حکماے ہند گفتہ اند کہ دوستی چہار درجہ دارد:

درجہ اول: آن کہ بخانہ دوست برود، و دوست را بخانہ خود بیارد۔ ہر گاہ آن مرتبہ دست دہد چہارم دوستی حاصل شود۔

درجہ دوم: آن ست کہ بخانہ دوست چیزے بخورد، و دوست را بخانہ خود چیزے بخوراند۔ چوں بدیں حد برسد، نیم دوستی حاصل شدہ باشد۔

درجہ سوم: آن ست کہ دوست را چیزے بدہد، و اگر دوست چیزے بدہد بگیرد۔ چوں بدیں پایہ برسد سہ ربع دوستی بحصول انجامد۔

درجہ چہارم: آن ست کہ از راز دل خود دوست را آگاہ نماید و دوست را نیز باید کہ بر اسرار دلی او را مطلع گرداند۔ و چوں باین مرتبہ برسد تمام دوستی حاصل شدہ باشد، و مرتبہ دوستی ازاں بالاتر نیست۔

سوال و جواب:

سوال:- از خداوند تعالیٰ چه باید خواست؟

جواب:- خیریت و عافیت دارین

سوال:- زندگانی چگونه بسر باید کرد؟

جواب:- خوشنودی و کم آزاری۔

سوال:- عمر بکدام شغل صرف باید کرد؟

جواب:- در تحصیل علم

سوال:- علم چه نتیجہ دہد؟

جواب:- خوانندہ علم اگر کہ باشد مہ گردد، و اگر فقیر باشد توانگر گردد۔

سوال:- عزت بہ چه افزوں شود؟

جواب:- بکم گفتن۔

سوال:- نیک بخت بہ چه دلیل شناختہ شود؟

جواب:- بہ سہ دلیل: یکے: طلب علم، دوم: سخاوت، سوم: شگفتہ روئی۔

سوال:- نیک ترین کار ہا چیست؟

جواب:- در مجلس علما و حکما نشستن، و از صحبت ایشان متمتع شدن۔

سوال:- مرد را از جان چه عزیزست؟

جواب:- دین دار را دین، دے دین را درم۔

سوال:- یار چگونه شناختہ شود؟

جواب:- در وقت حاجت مندی یار و اغیار را معلوم توان کرد۔

سوال:- آل کد ام کس ست کہ اگر صد عیب داشتہ باشد برو عیب نگیرند؟
جواب:- مرد سخی۔

سوال:- آل چه چیز ہاست کہ بہتر از زندگانی، و بدتر از مرگ باشد؟
جواب:- ب ہتر از زندگانی، نیک نامی ست، و بدتر از مرگ، بدن نامی۔
سوال:- صحت جسم در چه چیز ست؟

جواب:- بہ اشتہائے صادق طعام خوردن، و ہنوز اندکے اشتہا باقیست کہ دست از طعام باز کشیدن۔

سوال:- انسان از کد ام عمل محبوب دلہا شود؟
جواب:- از راست معاملگی و شگفتہ روئی۔

سوال:- کم آزاری چگونه حاصل شود؟

جواب:- خود را از جمیع ذی حیات کم تر و بدتر داند۔

سوال:- ایں صفت چگونه حاصل آید؟

جواب:- از برکت صحبت علماء و حکما۔

سوال:- فرزند ناخلف چگونه باشد؟

جواب:- چنان کہ انگشت ششم، اگر بر بند در د کند، و اگر بگزارند عیب بود۔

سوال:- صاحب دولت را کد ام عمل بہتر ست؟

جواب:- بہ محتاجاں نان دادن، و بتواضع مہماناں پرداختن۔

سوال:- نشان دوست صادق چیست؟

جواب:- آل کہ در نیکی یاری تو کند، و از بدی ترا مانع آید۔

فرہنگ حصہ اول:

(۴:ص)

دبستان: مکتب، مدرسہ۔ فقرہ: عبارت کا ٹکڑا، جملہ۔ دم آب: پانی کا گھونٹ۔

(۵:ص)

از یاد نہ رود: تیری یاد سے نکل نہ جائے۔ گلزار کہ پرد: تو اس کو مت اڑنے دے۔ دستِ چپ برگرد: بایاں ہاتھ پھیر۔ سرمشق: خوش خطی کا نمونہ۔

(۶:ص)

باش باش: ہٹھہر ہٹھہر۔ کجا ماندہ: کہاں رہ گیا۔ حرفِ می زند: بات کر رہا ہے۔ سرش بسنگ خورد: اس کا سر پتھر سے لگا۔ خُردس: مُرغا۔ یابو: ٹٹو، چھوٹا گھوڑا۔ قچی: کوڑا، چابک۔ خیر! پیش آہنا نیست: نہیں! ان کے پاس نہیں ہے۔

(۷:ص)

امروز چندم ماہ است: آج مہینے کی کون سی تاریخ ہے۔ سخنِ دارم بشما: تم سے ایک بات کرنی ہے۔ پوستین: کھال کا کوٹ۔ چرک: میل، میلا۔ گاؤر: دھوبی۔ ارک: قلعہ، شاہی محل۔ فیروزہ: سبز رنگ کا ایک قیمتی پتھر۔

(۸:ص)

کفش: جوتا۔ حمال: بوجھ اٹھانے والا، قلی۔ روزِ نامچہ: ہر روز کا حساب لکھنے کا رجسٹر، ڈائری۔ بدبدہ: نادہند، نہ دینے والا۔ خیر: ٹھیک، کوئی بات نہیں۔ چارہ: علاج، تدبیر۔ آغا: آقا، مالک۔ پے کارے: ایک کام کے واسطے۔

(۹:ص)

خاطر جمع باشید: دل مطمئن رکھو، مطمئن رہو۔ ہلال: تیسری رات تک کا نیا چاند۔ پری شب: پرسوں کی رات۔ امشب: آج رات۔ فردا شب: آئندہ شب۔ پاس: رات یا دن کا چوتھائی حصہ، پہر۔ پارہ: حصہ۔ شہابہ: ٹوٹا ہوا تارہ۔ کو:

کہاں۔ پایاں روز: تیسرے پہر۔ پس بیائید: واپس آؤ۔ اینک: ابھی۔ پاس: رات یا دن کا چوتھائی حصہ، پہر۔ پارہ: حصہ۔ شہابہ: ٹوٹا ہوا تارہ۔ پایاں روز: تیسرے پہر۔ پس بیائید: واپس آؤ۔ اینک: ابھی۔ بگزارید کہ بردم: مجھے جانے دو۔ چاشت: ایک پہر دن چڑھے کا وقت۔ وامی شود: کھلتا ہے۔ بر خیز: اٹھ۔ شانہ کردن: کنگھی کرنا۔ نہار نخورید: بغیر کچھ کھائے نہ کھاؤ۔

(ص: ۱۰)

کثیف: میلا، گندہ۔ روز آزادی: چھٹی کا دن۔ ساعت دہ نزدہ: دس نہیں بجے۔ دریدہ می رود: پھٹی جاتی ہے۔ مقوی: جلد، دفنی۔ افتاں و خیزاں: گرتے پڑتے۔ خیر! نو آموزم: نہیں! ابھی میں نے سیکھنا شروع کیا ہے۔ رواں کن: یاد کر، مشق کر۔ در آئی: داخل ہو۔ آداب جاے رانگہ دار: جگہ کے آداب کا خیال رکھ۔

(ص: ۱۱)

آہار: چکناہٹ، کلف۔ آگی: پھیکی، پتلی۔ شلاق کردن: گھونسا مارنا، لکڑی سے مارنا۔ سرزدہ باشد: واقع ہوئی ہوگی۔ رواں نہ کردہ باشد: یاد نہیں کیا ہوگا۔ از ہمیں است: یہی وجہ ہے۔ زیر چوبش می کشند: اس کو لکڑی سے مارتے ہیں۔ سواد: قابلیت، ذہن۔ بہم رسانیدہ: حاصل کر لی ہے۔ ربط: لگاؤ، تعلق۔ یکدست: بالکل، یک بیک۔ دیگر کہ: دوسرا کون۔ آخر دزد کہ نمی افتد: آخر یہاں کوئی چور تو نہیں آتا۔

(ص: ۱۲)

می توانی بشماری: تو گن سکتا ہے۔ مردم بخیر اند: گھر میں سب لوگ اچھے ہیں؟۔ کوچک و بزرگ بسلامت؟: چھوٹے، بڑے سب خیریت سے ہیں؟۔ مزاج چه طور است؟: مزاج کیسا ہے؟۔

(ص: ۱۳)

صفا: دوستی، خلوص۔ شیراز: ایران کے ایک شہر کا نام۔ چند روز ست از شیراز برآمدید: شیراز سے نکلے ہوئے کتنے دن ہوئے۔ کابل: افغانستان کا ایک شہر۔ جہاز دودی: وہ جہاز جو بھاپ کی طاقت سے چلے۔ پشاور، لاہور: پاکستان کے دو شہروں کے نام۔ سرڈاک: ڈاک کے راستے سے۔ سرائے: مسافر خانہ۔ عجب کارہ است: کس کام کا ہے۔ صفاہان: (بکسر) اصفہان، ایران کا مشہور شہر۔ قتادی: قند بنانے کا کام۔ خاک صفاہان: اصفہان کی سرزمین۔ دامن گیر: دامن پکڑنے والا۔

آدم: آدمی۔ جائے کہ: جس جگہ۔ دگر: پھر۔ دل بر نمی خیزد: دل نہیں اٹھتا ہے۔ سبحان اللہ: اللہ پاک ہے، میں اللہ کو پاکی کے ساتھ یاد کرتا ہوں۔ جنت نشان: جنت جیسا، جنت کا نمونہ۔ جگر: کلیجہ۔ کشور: ملک، ولایت۔ ہفت کشور: دنیا۔ قلب: کھوٹا۔ مواجب: تنخواہ، مشاہرہ۔ شش ماہہ رخت: چھ ماہ پر کپڑا۔ شہریہ: ماہانہ۔ جاروب کردن: جھاڑو دینا۔ تکانید: تم جھاڑو۔ سقہ: بھشتی، پانی پلانے کا پیشہ کرنے والا۔ تنگ: تھوڑا۔ شل: نرم، گیلی۔ سائیس: گھوڑے کی دیکھ بھال کرنے والا۔ سمند: پیلا گھوڑا، اکیل گھوڑا۔ قاش: حصہ، ٹکڑا۔ کمیت: گہرا سرخ گھوڑا۔

(ص: ۱۴)

سبزہ: سیاہی مائل سفید گھوڑا۔ ہمیر: لوہے کا کاٹنا جو سواروں کی ایڑی پر لگا ہوتا ہے، ایڑ۔ تاب: طاقت، برداشت۔ اسپہاے ولایت: غیر ملکی گھوڑے۔ موافق: سازگار۔ خفتان: ایک جنگی لباس، پوستین، ایک قسم کا جبہ۔ بانات: ایک قسم کا موٹا گرم ادنی کپڑا۔ خفتان بانات: اونی موٹے گرم کپڑے کا جنگی جبہ۔ رفو: پھٹے ہوئے کپڑے کی تاگوں سے مرمت کرنا۔ بندہاے قبا: قبائلی کھنڈیاں۔ برش: کپڑے صاف کرنے کا آلہ۔ دست مال: رومال۔ کرپاسی: سوتی۔ آبریشمی: ریشمی۔ بسم اللہ: اللہ کے نام سے۔ نظر قلی: نوکر کا نام۔ ماست: دہی مٹھا، چھاچھ۔ روغن بستہ شدہ: گھی جم گیا۔ دیگ دان: چولہا۔ زغال: کوئلہ۔ مسقل: آنکلیٹھی۔ آتش گیر: چمٹا، دست پناہ۔ دم کنند: گرم کریں، ابالیں۔ قلیان: حقہ۔ دودے کردہ: سلاگر۔

(ص: ۱۵)

خدا را ببین: خدا کے واسطے، دیکھ (محاورہ)۔ دشت: بہنی، دکان کھلنے کے بعد پہلی بکری۔ گوسفند: بھیڑ۔ انارت: تیرا انار۔ خیر! ایک سخن دارم: خیر! ایک بات کہوں۔ بارزومی برند: شوق سے لے جاتے ہیں۔ ترازوے مشتالی: چھوٹی ترازو۔ نافہ: مشک کی تھیلی جو ہرن کی ناف سے نکلتی ہے۔ شفق: وہ سرخی جو سورج ڈوبنے کے بعد بچھم میں آسمان کے کنارے پر نمودار ہوتی ہے۔ طرف شد: ختم ہوگئی، غائب ہوگئی۔ پیش کن: بڑھا۔ فرش خواب بینداز: سونے کا بستر بچھا۔ توشک: بچھونا۔ بالیں: سرہانا، تکیہ۔ بھاں: رکھدے (امراز ماندن)۔ پیش کن: بھیڑ دے، بند کر دے۔ پشتک: بلی۔ براق: وہ بلی جس کے بال بڑے بڑے ہوتے ہیں۔ تماشا کنید: دیکھو۔ چہ باز یہاں کنند: کیسے کھیلتے ہیں۔ دست بر پشت کشید: اس کی پیٹھ پر ہاتھ پھیرو۔ بگزار کہ بدود: اس کو دوڑنے دے۔

(ص: ۱۶)

موشک: چوہیا۔ کُنخُنک: چڑیا۔ آزار داد: تکلیف پہنچائی۔ خون از دیدہ طفل: بچہ کی آنکھ سے خون ٹپک پڑا۔
 صدائش می کنم: اس کو آواز دیتا ہوں۔ سردادن: چھوڑنا۔ سرگرش سردام: اس کو ایک بھیڑیے کے سامنے
 چھوڑ دیا۔ شادی: بندر۔ چہ قدر بہ آدم ماند: کس قدر آدمی سے مشابہ ہوتا ہے۔ ناوہ: پرناہ۔ گل: کیچڑ۔ قوس قزح: دھنک
 ، وہ سات رنگی کمان جو برسات میں آسمان پر نظر آتی ہے۔ پہ پہ: واہ واہ۔ مہیب: خوف ناک۔ رعد: بجلی کی کڑک۔
 صاعقہ: کڑکنے والی بجلی۔ می افتد: گر پڑتی ہے۔ الہی: میرے معبود۔ آسیب: تکلیف، نقصان، ڈر۔ گیاہ: گھاس۔ می
 روید: اگتی ہے۔ سبز: ہری بھری۔ گلبن: گلاب کا درخت۔ ثمر: پھل۔

فرہنگ

حصہ دوم:

(ص: ۱۸)

لبادہ: روئی دار چغہ جبہ۔ تعزیت: ماتم پر سی، پرسا۔ کور شدہ: تواندھا ہو گیا ہے۔ مُردگان: مُردے۔ افلاطون: یونان کے ایک بہت بڑے حکیم کا نام جو بقراط کا شاگرد اور ارسطو کا استاذ تھا۔ عجائب: حیرت انگیز چیزیں۔ توانگر: مال دار۔ بمیری: تو مر جائے۔

(ص: ۱۹)

سیلی: تھپڑ، طمانچہ۔ جلاد: پھانسی دینے والا، وہ شخص جو کوڑے لگانے پر مقرر ہو۔ ندیم: مصاحب، ساتھی، دوست۔ لطیفہ: دل چسپ بات۔ منجم: نجومی، ستاروں کا علم رکھنے والا۔ خشم: غصہ۔

(ص: ۲۰)

وجب: بالشت۔ فروریخت: گر پڑا، اتر گیا۔ خطاب رسید: آواز آئی۔ آویخت: لٹکا دیا۔ بانگ زد: آواز لگائی، اعلان کیا۔ ازیک دیگر جدائی فروشم: ایک سے دوسرے کو الگ نہیں بیچوں گا، الگ الگ نہیں بیچوں گا۔ وارد شد: آیا۔ قلاہ: گلے کا پٹہ، گلو بند۔ ہیجد ہم: اٹھارہویں۔ سبو: گھڑا، مٹکا، صراحی۔

(ص: ۲۱)

اثنا: درمیان۔ پشتہ: مچھر۔ دروغ گو: جھوٹا۔ مصلحت: بھلائی، حکمت۔ کوز: وہ آدمی جس کی پیٹھ جھک گئی ہو، کبڑا۔ راست: سیدھی۔ گندن: اکھاڑنا۔ دزدی: چوری۔ مرانہائی: مجھ کو بتادے۔ رسن: رسی۔ راند: ہانکا۔ ہر چند: بہت۔ تعاقب: پیچھا۔ اصطلبل: گھوڑوں کے باندھنے کی جگہ۔

(ص: ۲۲)

تیمور لنگ: ایک مشہور بادشاہ کا نام۔ مطربان: گویے۔ سرود: نغمہ، گانا۔ کیسہ: تھیلی۔ دینار: اشرفی، سونے کا سکہ۔

آثار: سیر۔ سیاست خواہم نمود: سزا دوں گا۔ مدعی نتوانست: مدعی نہ کر سکا۔ ناچار شدہ: مجبور ہو کر۔ دریں چہ شک: اس میں کیا شک۔ مغل: ترکستان کی ایک قوم کا نام، ترکستان کا باشندہ۔

(ص: ۲۳)

مُحقر: حقیر، ذلیل۔ بے جا: نامناسب: علی الصباح: صبح سویرے۔ شگون: فال۔ تازیانہ: کوڑا، چابک، ہنٹر۔ زدن: گرفت: مارنے لگا۔ ستود: تعریف کی۔ مقراض: قینچی۔

(ص: ۲۴)

مرغاں: پرندے۔ منقار: چونچ۔ بردارد: وہ اٹھائے۔ فریفت: دھوکا کھا گیا۔ دہقان: دیہاتی، کسان، گنوار۔ سری داد: چھوڑ دیتا تھا۔ سپس: بعد، پیچھے۔

(ص: ۲۵)

لت زدہ: لات مار کر۔ براند: بانک دیا۔ الحاح: آہ وزاری، منت سماجت۔ زمام: باگ ڈور، لگام۔ سیر گردانم: آسودہ کروں۔ گرسنگاں: بھوکے۔ خواجہ: حاکم، آقا، مالک۔ نقض عہد: عہد توڑنا، وعدہ خلافی۔ دستاویز: معاملہ کی تحریری سند۔ سرخط: تنخواہ کے حساب کا کاغذ۔ سرود کہنہ: پرانا گانا، آشفقت: پریشان ہو کر، ناراض ہو کر۔ تہور: دلیری، بے باکی۔ پیش نظر: بگماشت: نگاہ کے سامنے رکھا۔ زمزمہ سراپاں: نغمہ گانے والے، گویے۔ سرائین گرفت: گانے لگا۔ علوفہ: خوراک۔ تمسک: دستاویز، تحریری سند۔ امتحانِ کُنم: جائزہ لے رہا ہوں۔ ترانہ: گیت۔ بے قیاس: بے انتہا، بے شمار۔

(ص: ۲۶)

پیرزنی: ایک بوڑھی عورت۔ بقال: سبزی فروش۔ شابی: جلدی۔ دشنام: گالی۔ پاپوش: جوتا۔ نالش: شکایت۔ سیاست: سزا۔ برآوردہ: نکال کر۔

(ص: ۲۷)

خاطر جمع شد: مطمئن ہو گیا۔ کاہ: گھاس۔ خانہ خرابی: گھر کی بربادی۔ سوداگر: تاجر۔ لک: لاکھ۔ آسامی: نام۔ اول نامہا: سب سے پہلا نام۔ متدین: دین دار، دیانت دار۔

(ص: ۲۸)

کشت زار: کھیت۔ قد آدم: آدمی کا قد۔ متعجب شد: تعجب میں پڑ گیا۔ پنداشت: سمجھا۔ باور: یقین۔ زہار: ہرگز۔ مباد: ایسا نہ ہو، خدا نہ کرے۔ عطار: عطر فروش، دوا فروش۔

(ص: ۲۹)

مناقشہ: جھگڑا۔ حاذق: ماہر۔ محل زیان: نقصان کی جگہ۔ در ضلع عراق پارس: عراق عجم کے علاقے میں۔ تقسیم: بپختہ کرنا۔ بدادر سیدن: انصاف کو پہنچنا، انصاف دلانا۔ چنگ: چنگل، پنچہ۔ چنگ درد منش زدند: انہوں نے اس کا دامن پکڑ لیا۔ خوں بہا: دیت، قتل کا مالی معاوضہ۔

(ص: ۳۰)

حلب: ملک شام کا ایک شہر۔ ناگزیر: ضروری۔ سدر اہش گشت: اس کی راہ کی رکاوٹ بن گئی۔ توقف گمار: ٹھہر جا۔ غور: گہرائی، سوچ، حفاظت، فائدہ پہنچانا۔ خشک: گوکھرو کا ٹٹا جس میں تین گوشے ہوتے ہیں۔ برچیدہ اند: انہوں نے چنے ہیں۔ خیال خام: کچا خیال، بے ہودہ خیال۔ مدعی علیہ: جس پر دعویٰ کیا جائے۔ تو عجب کسی: تو عجیب آدمی ہے۔ بٹکل: جہاز کی وہ جگہ جہاں قطب نما رکھتے ہیں۔ دام: قرض۔

(ص: ۳۱)

اسپانیہ: ملک اسپین، (قدیم اندلس)۔ جہاں گرد: دنیا بھر میں گھومنے پھرنے والا، سیاح۔ ہم دراں بیشہ پر خار: اسی کانٹوں بھرے جنگل میں۔ عنان: لگام۔ داد خواہ: انصاف چاہنے والا، فریادی۔ خیرہ: تاریک۔ مے فروش: شراب بیچنے والا۔ بادہ: شراب۔ ترش رو: بد دماغ۔ تند خو: بد مزاج، چڑچڑا۔ ساغر: شراب کا پیالہ، جام۔ نیک اختر: خوش قسمتی۔ مایہ: پونجی، سرمایہ۔ بخت وری: نیک بختی۔ پیرایہ: زیور، مکت: توانگری۔ ٹم: مٹکا۔ منوال: طریقہ۔

(ص: ۳۲)

بھلائی کی باتیں۔ حسب و نسب: ماں باپ کا خاندانی سلسلہ۔ مدار: خاطر، تواضع، صلح، دوستی۔ مداوا: علاج۔ بادیہ: جنگل۔

(ص: ۳۳)

احیان: اوقات۔ فکرِ بد: برا خیال۔ معیوب: برا۔ سر: راز، بھید۔ محرم اسرار: رازوں کی حفاظت کرنے والا، راز دار۔ حذر: بچاؤ، احتیاط۔ علوہمتی: بلند ارادہ۔ ریاست: سرداری۔ زشتی: برائی، بھونڈاپن۔ خود ستائی نمودن: اپنی تعریف کرنا۔ افزونی: زیادتی۔

(ص: ۳۴)

ذوالنون: ایک ولی کامل کا لقب ”ذو“ بمعنی صاحب اور ”نون“ بمعنی مچھلی والے۔ اس لقب کی وجہ یہ ہے کہ آپ ایک روز کشتی پر سوار تھے کسی کاموتی کھو گیا اس نے آپ پر چوری کا الزام لگایا، آپ کی دعا سے مچھلیاں اپنے اپنے منہ میں ایک ایک موتی لے کر نمودار ہوئیں، آپ نے ایک مچھلی کے منہ سے اس شخص کا موتی لے کر اسے دے دیا۔ خواجگی: آقائی۔ سقراط: یونان کا ایک مشہور حکیم۔ اخلاط: صفراء، سودا، خون، بلغم میں سے ہر ایک کو خلط کہتے ہیں۔ رمز: اشارہ، راز۔ نفس ناطقہ: روح، جان۔

(ص: ۳۵)

باید خواست: مانگنا چاہیے۔ دارین: دونوں جہاں، دنیا و آخرت۔ گہ: چھوٹا، بے حیثیت۔ مہ: بڑا، سردار۔ شگفتہ روئی: ہنس مکھ رہنا، خوش مزاجی۔ یاری: مدد۔ مانع: روکنے والا۔

